

Jizerské pohledy

Intervence do krajiny Jizerských hor

Diplomová práce

Studijní program:

N8208 Design

Studijní obor:

Design prostředí

Autor práce:

BcA. Eliška Látalová

Vedoucí práce:

MgA. Richard Loskot

Katedra umění

Zadání diplomové práce

Intervence do krajiny Jizerských hor

Iméno a příjmení: **BcA. Eliška Látalová**
Osobní číslo: **A18000060**
Studijní program: **N8208 Design**
Studijní obor: **Design prostředí**
Zadávající katedra: **Katedra umění**
Akademický rok: **2019/2020**

Zásady pro vypracování:

Cílem diplomové práce je vytvoření osobního prostoru v krajině Jizerských hor. V rámci projektu se autorka bude snažit vytvořit vztah mezi místem a divákem, který se ocitá v krajině a je obklopen přírodou, která má na něj neodmyslitelný vliv. Svou práci chce založit na prožitku, který je jedním z nejdůležitějších pojmů v tomto tématu a je základním stavebním kamenem práce. Člověk se stává součástí příběhu, který může částečně ovlivňovat svou přítomností. Autorka se bude zabývat analýzou konkrétních míst v oblasti Jizerských hor, osobní zkušeností a prožitkem okamžiku, který se bude snažit předat divákovi a poskytnout mu mimo jiné prostor pro vlastní imaginaci a osobní prožitek. Divák by měl poznat sílu a velikost, kterou v sobě příroda ukrývá. Výstupem diplomové práce bude hmotná instalace do krajiny, která vytvoří genius loci a tím vznikne nový vztah mezi člověkem a prostorem, ve kterém se pohybuje.

1. Experiment
2. Vizualizace, fotodokumentace, videodokumentace
3. Průvodní teoretická zpráva ve formátu A3 nebo A4 (minimum 30 normostran A4) v pevné vazbě, včetně originálu zadání práce a prohlášení o autorském právu. Zpráva obsahuje mezi jinými úvod, přehled literatury a zdrojů, výsledky a diskuzi a řídí se specifikacemi v dokumentu „Požadavky na vypracování diplomové práce KUM“. Zdroje musí být citované dle Harvard systému.
4. Elektronická podoba všech částí diplomové práce na CD-ROM (akceptovatelné formáty jpg, pdf, mp3, mp4).
5. V systému STAG (Moje studium-Kvalifikační práce-Doplnit údaje o práci) vložit veškerá data o práci a soubor obsahující kompletní výkresovou i textovou dokumentaci, průvodní zprávu, technickou zprávu a doplnit související textová pole.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

Internetové zdroje:

<https://lesycr.cz/>

<http://jizerskehory.ochranaprirody.cz/>

<https://www.astro.cz/>

<http://www.izera-darksky.eu/>

https://issuu.com/ninahedwicmalovanikresleni/docs/ak_mapa_hor_sazba_v5_dvoustranky

Film:

Dny bez nocí <https://www.youtube.com/watch?v=WF90MWbcpoA>

Tištěné zdroje:

Malé jizerské ticho, Jan Suchl, Lubomír Václavek

Knihy o Jizerských horách, Miloslav Nevrlý

Připomínky zašlých časů – Pomníčky Jizerských hor, Miloslav Nevrlý, Marek Řeháček, Jan Pikous, Otokar Simm

Současná umělecká díla v krajině, Radoslava Schmelzová, Dagmar Šubrtová, Radek Mikuláš

Krajina v pozoru, Pavel Mrkus

Zelené Ostrovy, Ondřej Navrátil

Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku, Karel Stibral

Krajiny vnitřní a vnější, Václav Cílek

Diplomová práce:

Umělecké tendence v krajině, Bc. Hana Syrová, Mendelova univerzita v Brně

Vedoucí práce:

MgA. Richard Loskot
Katedra umění

Datum zadání práce:

24. února 2020

Předpokládaný termín odevzdání:

15. ledna 2021

L.S.

Ing. arch. MgA. Osamu Okamura
děkan

doc. MgA. Jan Stolín
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé diplomové práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má diplomová práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

14. ledna 2021

BcA. Eliška Látalová

Poděkování

V prvních letech byly mými mentory tři velmi důležití, ač někdy kontroverzní, pedagogové - Leona Matějková, Bořek Šípek a Jaroslav Brabec. Jejich vliv a motivace dostat se problémům hluboko pod povrch, mě budou provázet celý život. Jejich úkoly jsem nikdy neplnila pro zápočty v indexu, ale proto, abych poznávala svět kolem sebe a naučila se vyjádřit, kdo doopravdy jsem. Byla to zkoušky životní, nikoliv studijní.

Další část studia jsem strávila pod vedením Richarda Loskota. Člověka, který je pro mne inspirací díky svému zapálení a fascinaci věcmi, které nás obklopují. Dokáže nacházet krásu ve věcech, které na nás často dýchají zdánlivou všedností a samozřejmostí. Díky němu jsem začala chápat, jak je důležité definovat, co znamená pojem prostředí. Protože prostředím jsme i my.

Důležitým partnerem a oporou při sbírání kreditů a nočních dialogích o nekonečnosti vesmíru pro mě byla moje spolužačka Leona Špačková. Bez vzájemné podpory by nikdy nevznikly věci tak srdečné. Díky společným studijním rokům a interakcím se naše cesty spojily pevněji a nyní spolu s radostí tvoříme projekty i mimo zdi školy.

Děkuji své rodině, která byla vždy oporou a věřila v můj potenciál a Ondřejovi za to, že mě naučil cestovat časem.

V neposlední řadě patří velké díky záchranářům Horské služby za možnost objevovat s jejich pomocí místa, která jsem doposud neznala. A také za příběhy, které se k těmto místům váží.

Abstrakt

Cílem diplomové práce je vytvoření osobního prostoru v krajině Jizerských hor. V rámci projektu se autorka bude snažit vytvořit vztah mezi místem a divákem, který se ocitá v krajině a je obklopen přírodou, která má na něj neodmyslitelný vliv. Svou práci chce založit na prožitku ze smyslového vnímání, který je základním stavebním kamenem práce. Člověk se stává součástí příběhu, který může částečně ovlivňovat svou přítomností. Autorka se bude zabývat analýzou konkrétních míst v oblasti Jizerských hor, osobní zkušeností a prožitkem okamžiku. Bude se snažit poskytnout divákovi prostor pro vlastní imaginaci a osobní prožitek. Pozorovatel by měl poznat sílu a velikost, kterou v sobě příroda ukrývá. Výstupem diplomové práce bude hmotná instalace do krajiny, která vytvoří *genia loci*, a tím vznikne nový vztah mezi člověkem a prostorem, ve kterém se pohybuje. Autorka nachází 3 typické elementy jizerské krajiny. Na tyto místa navrhuje 3 vyhlídky dřevěné konstrukce, které vychází z původního tvaru horských útulen a ukazují kvality jednotlivých míst. Vzniká tak cesta krajinou, kterou člověk prochází a stává se jeho osobním rituálem.

Abstract

The goal of this Dissertation is to create a personal space in the area of Jizera Mountains. In this project the author intends to make a connection between the place and the audience, who can appreciate the countryside and natural surroundings. It has an unforgettable influence on them. This project is based on a sensual experience and is the main focus of this Dissertation. Visitors find themselves part of the story and become influenced by experience at that present moment. The author analyses specific places in the area of Jizera Mountains from her own personal experience. The intention is to provide a space for the audience to experience personal imagination. Visitors to these places should experience the strength and power of nature and its mysteries. The result of this project is an installation using materials that complement the genius loci of the surrounding area. This will provide a space that creates a new relationship between human beings and nature. The author has identified three locations in the area of Jizera Mountains, where the installations can be placed. In these locations she has designed a lookout for each that is constructed from timber and resembling the original huts. These three sites are connected with a nature trail and visitors find themselves experiencing their own personal ritual.

Klíčová slova

Krajina, prostor, prostředí, příroda, hora, les, člověk, romantismus, cesta, pouť, Krkonoše, Jizerské hory, město, smysly, smyslové vnímání, domov, umění, landart, performance, architektura, objekt, vyhlídka, rozhledna, jizerskohorské vyhlídky, Miloslav Nevrlý, bučiny, Jizerská oblast tmavé oblohy, lesní průseky

Keywords

Landscape, Space, Environment, Nature, Mountain, Forest, Human, Romanticism, Road, Pilgrimage, Giant Mountains, Jizera Mountains, City, Senses, Sensory perception, Home, Art, Landart, Performance, Architecture, Object, Viewpoint, Lookout Tower, Viewpoints Of Jizera Mountains, Miloslav Nevrlý, BeechForests, Izera Dark Sky Park, Forest Aisle

Obsah

Úvod	13
1. Prostor, prostředí, atmosféra	15
1.1. Prostor	15
1.2. Smyslové vnímání	19
1.3. Prostředí a atmosféra	20
2. Krajina	22
2.1. Člověk a hory	22
2.2. Romantické pojetí krajiny	27
2.3. Krajina vnitřní a vnější	28
2.4. Cesta	29
2.5. Město a příroda	31
3. Umělecké intervence v krajině	32
3.1. Landart	32
3.2. Umělci	33
4. Vyhledky a rozhledny	41
4.1. Rozhledny a vyhlídky Jizerských hor	46
4.1.1. Jizerskohorské skalní vyhlídky	48
5. Jizerské hory	50
5.1. Putování Miloslava Nevrlého	50
5.2. Krajina Jizerských hor	51
5.2.1. Bučiny	55
5.2.2. Jizerská oblast tmavé oblohy	56
5.2.3. Dalekozraké lesní průseky	57
6. Praktická část	62
6.1. Analýza	62
6.1.1. Otisky	63
6.1.2. Stopy	63

6.1.3. Přenesení krajiny	64
6.2. Jizerské vyhlídky - koncept	76
6.2.1. Hvězdné nebe	83
6.2.2. Dalekozraké průseky	97
6.2.3. Bučiny	107
Závěr	115
Seznam použité literatury	117
Seznam dalších zdrojů	120

*„Tot' blahý vzduch,
vše co tě tlačí,
tam dolů hod!
Zde volnost kráčí...”*

(Vilém Heckel, Hory a lidé)

Úvod

Moje kroky vždy vedly více směrem do přírody, z města ven. Příroda pro mě nikdy neznamenala pouze hmotnou krajinu, ale stávala se krajinou snů a nových imaginací. Vždy jsem cítila, že s ní splývám a jsem její přirozenou součástí. Krajina mě nechává jí tiše naslouchat. Cesta, která k ní a jejím kvalitám vede, pro mě znamená rituál. Jde o určitý druh osobní meditace, proces oproštění se od všedních těžkostí a vnímání sebe samé a svých myšlenek v kontextu s časem a místem, kde se v krajině právě nacházím. Tento prožitek z místa si následně odnáším s sebou. Vyvolané emoce a obrazy mají svou setrvačnost.

Čím dál více lidí si uvědomuje, že žijeme ve zrychlené době a zapomínáme dýchat. Putování krajinou je procesem, který nás učí pravidelně se nadechovat, udržovat oči i uši příjemném napětí. Uprostřed lesa se stáváme člověkem. Utíkáme a hledáme. Vracíme se ke tradicím, na místa, kde cítíme tenzi. Obracíme se k přírodě. Přecejzen jsou naše pudry podobné pudům našich předků, kteří měli ke krajině blíže, než máme dnes my.

Cílem této práce je zprostředkovat divákovi možnost získání vlastního počitku, vytvoření prožitku a následné imaginace v krajině. Pomocí smyslů by měl být schopen vnímat své emoce a charakteristický ráz prostředí, které ho obklopuje. Konkrétní krajina Jizerských hor má své typické rysy. Jsou to jednotlivé prvky krajiny, které v člověku zanechají celistvý obraz. Každý si ho upravujeme uvnitř své hlavy, takže nikdy nebudou dvě představy naprosto stejné.

Cílem této práce bylo od počátku poznat prostředí, ve kterém žiji, a tuto možnost poskytnout i divákovi. Mnoho věcí kolem sebe vnímáme všedně, někdy dokonce zapomínáme pořádně vnímat. Ráda bych vytvořila prostor, kde náš zrak zbystří, a my budeme oproštěni od rušivých vjemů, které nám často neumožňují nazírat na krajinu čistě až do jejího srdce. Z prostoru vytvořím prostředí, které není jen ohraničenou hmotou, ale dává člověku možnost stát se živou součástí atmosféry v krajině.

Při analýze projektu jsem musela definovat mnoho pojmů, jako jsou například čas, prostor, prostředí, krajina, cesta a mnoho dalších. Tyto fenomény spolu souvisí. Hledala jsem tedy spojitosti, abych byla schopna vytvořit dílo, které přibližuji v praktické části této práce, a které by mělo reagovat na analýzu těchto pojmů, kterou jsem při tvorbě prošla.

V první kapitole vymezuji pojem prostředí. Toto zamyšlení považuji za stěžejní. Podle mne je velmi důležité si prostor a prostředí definovat, abychom byli schopni chápat krajinu a vztah člověka k ní. V dalších kapitolách čtenáři přibližuji obraz krajiny Jizerských hor a jizerskohorských vyhlídek. Vymezuji zde mimo jiné i rozdíl mezi rozhlednou a vyhlídkou. V neposlední řadě zmiňuji několik jmen výtvarníků, kteří ve svých dílech pracují s tematikou přírody, od čistého landartu po architekturu. Poslední kapitolou je praktická část, ve které čtenářovi ukáži svou práci pomocí vizualizací a technického popisu. Celý projekt zakončím odevzdávkou jedné ze tří vyhlídek v reálných rozměrech.

1. Prostor, prostředí, atmosféra

V této kapitole bych ráda přiblížila základní pojmy, které tvoří svět kolem nás. Každý den jsme všichni součástí prostoru a prostředí. Tyto dva pojmy považuji za velmi rozdílné. Nemyslím si, že prostředí se zákonitě rovná prostoru. Prostor nemusí být vždy jen hmotným prostorem, jak si často představujeme, ale může vznikat na základě myšlenkových procesů uvnitř nás a mohou ho tvořit různé skutečnosti a vztahy. Pokoj, ve kterém vyrůstám, je prostorem se čtyřmi stěnami, dveřmi a oknem. Pokoj se stává prostředím, jakmile vidím vycházející slunce za oknem, vzpomínám na večerní rozhovory s bratrem, cítím vůni modřínové postele nebo chlad z profukující mezerou pod dveřmi. Toto prostředí si mohu nést s sebou do dalších pokojů po celý svůj život, jsou to vzpomínky a vztahy, které tvoří atmosféru místa a zanechávají v nás stopu a zároveň my zanecháváme stopu v těchto prostorech.

1.1. Prostor

Prostor je jakýmsi jevištěm dějů, které probíhají kolem nás, a my jsme jejich součástí. Tyto děje fungují v závislosti na čase, který nám umožňuje orientaci v takovémto hmotném prostředí. Jestliže uvedeme do pohybu jakoukoliv hmotu, pak se pohybuje současně jak v prostoru, tak v čase. Nejsme schopni se pohybovat v prostoru, aniž by plynul čas, a stejně tak nemůže plynout čas, aniž bychom se pohybovali. Tento prostor definujeme jako „časoprostor“.

Pohyb hraje důležitou roli v životě každého člověka. Je základním projevem lidské existence. Jeho součástí jsou všechny procesy probíhající v přírodě i společnosti. Říkáme, že pohyb a klid jsou vždy relativní. Neexistuje

absolutní klid ani pohyb. Stav klidu a pohybu určujeme vztahem k jiným tělesům.

Člověk svými pohyby a gesty prostor zažívá i spoluvytváří. Je-li více v klidu, má schopnost pociťovat prostor v oblastech nahoře - dole, vpředu - vzadu a vlevo - vpravo. Je-li naopak více v pohybu, vnímá děje ve směru nahoru - dolů, dopředu - dozadu a doleva - doprava. Mluvíme o trojrozměrném prostoru neboli trojdimenzionálním. Jedná se o svět, který má tři rozměry, které popisujeme pomocí kartézské soustavy souřadnic. Předměty v něm mají objem, nejsou pouze ploché.

Všichni jsme vybaveni prostorovou inteligencí. Někdo ji má však rozvinutou více, někdo méně. Podstatou prostorové inteligence jsou schopnosti, které zajišťují přesné vnímání vizuálního světa. Umožňují přetvářet původní vjemy a vytvářet z vlastní vizuální zkušenosti myšlenkové představy, ikdyž už žádné vnější podněty nepůsobí. Jedná se o dlouhodobý proces, který začíná již v kojeneckém věku. Nejdříve dítě sleduje předměty, posléze se začne otáčet za zvuky ve svém prostředí. S postupným rozvojem motoriky se k věcem samo začne přibližovat, bere je do ruky, začíná si s nimi aktivně hrát, a tím vzniká vzájemná interakce, díky které člověk zlepšuje svou schopnost prostorového vnímání neboli prostorové inteligence.

*„Bez zkušenosti procházení prostorem zůstává vlastní uvažování
o prostoru neúplné.”*

(Steven Holl)

1.2. Smyslové vnímání

V následujícím textu definuji, co je čítí, počítky, vjem, a jak jsme schopni pomocí smyslů vnímat svět kolem nás. Jak zvířata, tak i lidé využívají svých smyslů pro orientaci v prostoru. Smysly nás charakterizují a pomáhají nám existovat ve městech i v krajině. Smysly nám také pomáhají vytvářet naši paměť.

Čítím rozumíme proces získávání informací z vnějšího, ale i vnitřního prostředí a jejich následné přeměňování do podoby nervových impulsů, na které reaguje náš mozek. Proces čítí probíhá ve smyslových orgánech neboli analyzátořech, které se skládají z receptorů, dostředivého nervu a příslušné smyslové části mozku. Podnět, který na nás působí, se přemění v nervový impuls, ten je následně veden do mozkového centra, zde je vyhodnocen, a tak vzniká počíteky. Činnost smyslových orgánů nazýváme čítím. Počítky lze rozdělit do dvou základních skupin. Do vnějších, do kterých řadíme zrak, sluch, čich, tlak, chuť a bolest. Mezi vnitřní patří trávení, dýchání, krevní oběh, pohyb, rovnováha či poloha.

Kombinací jednotlivých počítků vzniká vjem. Vnímání neboli percepce je proces poznání, který zachycuje to, co v dané chvíli působí na naše smyslové orgány v interakci s částí mozku a nervových drah. Jedná se o subjektivní odraz objektivní reality uvnitř našeho vědomí. Vnímání nám umožňuje základní orientaci v prostoru. Při vnímání využíváme minulé zkušenosti. Vjem představuje obraz předmětu, například květiny. Počíteky je obraz jednotlivého z mnoha znaků vnímaného předmětu, například vůně květiny nebo její barva. Vnímání probíhá pomocí smyslových orgánů (zraku, čichu, sluchu, chuti, doteku a teploty) nebo pohybových analyzátořů (části těla, rovnováha).

Zrak je smysl, kterému přiřazujeme největší prioritu, nejvíce mu důvěřujeme a jsme jím nejvíce ovlivňováni. Překryvem zorných polí dvou očí nám umožňuje prostorové vnímání. Na vytvoření obrazu pomocí zraku má vliv také schopnost citlivě vnímat změny intenzity barev.

Dalším smyslem, bez kterého se těžko obejdeme, je sluch. Ten nám zprostředkovává kontakt s okolím pomocí chvění částic vzduchu, které se navzájem dotýkají, až se nakonec dostanou do kontaktu s vnitřkem našeho ucha, a to se projeví jako zvuk. Zvuk vnímáme jako prostorový, s jeho pomocí registrujeme otevřenost a strukturovanost okolí kolem nás.

Čich doplňuje celkový obraz prostředí tím, že nám dodává informace o látkách v našem okolí. V limbickém centru mozku se pomocí čichu vytváří mimo jiné pud sebezáchovy. Příkladem je pach kouře, při jehož zaregistrování automaticky hledáme cestu k útěku. Lidský mozek má čichovou paměť, kdy nám vůně může připomenout vzpomínku z minulosti.

Hmatem rozumíme soubor několika různých vjemů, kterýmireceptory v kůži dostávají informace z našeho blízkého okolí. Hmat zahrnuje vnímání dotyku, tlaku, chladu, tepla, bolesti, vibrací a polohy těla. Rozdílem od předchozích smyslů je, že hmat nevnímáme pouze jedním orgánem, ale téměř celým povrchem těla. Mozek si následně vybírá jen ty nejdůležitější podněty. [20]

1.3. Prostředí a atmosféra

Prostředí je celek, který je tvořený z jednotlivých prvků - významů, které naplňují prostor. Prostor, ve kterém žijeme, by nemohl existovat bez náplně.

Náplní jsme my jako lidé, rostliny a zvířata, fyzikální děje, závislosti věcí a mnoho dalšího. Při definování prostředí si často představuji lidské tělo, které uvnitř ukrývá duši. To, co nás charakterizuje a umožňuje odlišovat se od druhých a dává nám možnost se rozhodovat a měnit.

Pokud budeme mluvit o prostředí, musíme si definovat i atmosféru. Tu lze popsat jako emoci, která charakterizuje a vymezuje hmotu. Jsou to vztahy, je to barva, vůně, vzdálenost, pohyb a nespočet dalších dějů, které tvoří souvislosti a vytváří tak tvář konkrétního prostoru. Atmosféru každý z nás vnímá zcela subjektivně. [1]

2. Krajina

„Jsme obklopeni dvojitým typem věcí – blízkými a vzdálenými. Psaní o věcech vzdálených, například o deštném pralese nebo klimatických změnách v Číně, rozšiřuje a zpestřuje náš svět, ale psaní o věcech blízkých, jako jsou kočky nebo aleje, jej prohlubuje a způsobuje, že se v něm lépe zabydlujeme. ... Dobře víme, že skutečnou částí našich životů je procházka v lese, letní louka nebo podzimní houby.“

(Václav Cílek)

Krajina je určitý celek země či oblast jisté polohy a přírodní povahy. Většinou je spjatá s dojmem, který je vyvolán pohledem na ni. Emmanuel Lévitás říká, že lidská tvář není jen forma, ale je určitou podobou. Vyjadřuje hloubku, individualitu a tajemství osobnosti. Podobně má i příroda svou vlastní tvář, ve které se odráží její hloubka a tajemství. Má svou atmosféru a prochází neustálou proměnou. Každý typ a metr krajiny je zcela odlišný a mluví na nás jinou řečí. Krajinu můžeme chápat v uměleckém a kulturním smyslu nebo ji můžeme pozorovat z pohledu geologie, zkoumat její terén a vlastnosti. Existuje však i jiný přístup, jak na krajinu nahlížet. Krajina může být také ukrytá v nás samotných. Je naším domovem. Není ohraničená a každý má naprosto odlišnou atmosféru své krajiny, ta ho utváří a definuje. Stejně jako hory a oceány máme chuť zkoumat krajinu uvnitř sebe a objevovat nová místa, která ukrývá. [3]

2.1. Člověk a hory

Po staletí lidé pohlíželi na horskou krajinu jako na překážky, dnes je považujeme za nejkrásnější přírodní útvary a jsme ochotni z lásky k nim umírat. Lidský pohled na horskou krajinu se v čase zcela proměnil.

Je známo, že člověk dokázal v průběhu své evoluce vzdorovat různým překážkám, zimě, hladu, nebezpečným zvířatům nebo klimatickým změnám. Existuje však jedna věc, kterou jsme jako lidé charakterističtí a neumíme jí vzdorovat, je to blahobyť. Jako civilizace jsme schopni zajistit lidem veškeré myslitelné vymoženosti, které si můžeme jednoduše koupit. Vzniká zde však tendence k útěku od těchto materií. Tuto snahu bychom snad mohli nazvat jakýmsi individuálním protestem, který nás unáší do hor. V horské krajině znovu, tak jako za starých časů, vzdorujeme nepřízni počasí, špatnému terénu, změnám, kterým se krajina podrobuje. Máme nutkavou tendenci na kolmých stěnách, uprostřed ničeho i všeho, přemoci sami sebe.

Hory, stejně jako ledové tundry, hluboké oceány, džungle nebo pouště tu prostě jsou a mají své trvání. Tyto krajiny mají určité fyzické rysy, které se v čase proměňují působením klimatických a geologických sil. Mohou však být také produktem lidského vnímání a za staletí, kdy si k nim člověk tvořil vztah, začaly existovat i prostřednictvím představ a staly se tak horami myslí.

Edmund Burke roku 1757 vydal spis s názvem *Filosofické zkoumání původu našich idejí o vznešeném a krásném*. Popisuje zde vášně, které v lidské mysli vyvolávaly pocity strašlivosti. Zkoumá zde reakce na děsivé a nebezpečné, avšak uchvacující věci, jako například rozbouřené vodopády, hluboké jeskyně nebo vysoké útesy. Takovéto výjevy pro svou velikost a mocnost v člověku vyvolávaly rozkoš a zároveň hrůzu. Jednalo se o věci a děje vznešené. Oproti tomu Burke popisuje věci krásné a definuje je jako pravidelné, předvídatelné, vyvolávající pocit klidu.

„Vznešené vjemy vyvolávají hrůzu, a hrůza je cit.“

„Cokoliv je jakýmkoliv způsobem schopno vyvolat myšlenky na bolest a nebezpečí, tedy co je jakkoli děsivé či souvisí s hrozivými věcmi nebo působí podobně jako hrůza, je zdrojem vznešena; neboli dává vzniknout nejsilnějšímu citu, jaký je mysl schopna prožít.“

(Edmund Burke, *Filosofické zkoumání původu našich idejí o vznešeném a krásném*)

Dva roky před tím, než C. D. Friedrich namaloval svého Poutníka, který se stal jakýmsi archetypálním obrazem horolezeckého vizionáře, trpěl romantický básník John Keatse autorským blokem. Napadlo ho, že by mu mohla být inspirací výška hor, a tak si při psaní často představoval sám sebe na vysoko položeném místě. Vrchol mu dodával pocit klidu.

*„Já stál jsem vypjat, na malém vrchu...
... Hleděl jsem chvíli, a cítil se tak svoboděn
Jako by Merkurova křídla v onen den
vyrostla mi na patách; s lehkým srdcem stál
A mnohé potěchy můj zrak se jal...“*

(John Keatse)

Vrchol hory se stal symbolem emancipace ducha uvězněného ve městě. Zde mohl člověk vyčnívat a cítit se svobodný. J. J. Rousseau zmínil, že: „Lidé nejsou stavěni na to, aby se tísnili v mraveništích. ... Čím více se shromažďují, tím více jeden druhého kazí.“ V devatenáctém století se začala zvyšovat míra urbanizace a uvnitř měst docházelo k podvodům a různým nekalostem. Oproti tomu hory byly prostředím oproštěným od těchto lidských zrad a hříchů. [9]

2.2. Romantické pojetí krajiny

Nový vztah ke krajině a její přirozený řád nalezl odezvu nejdříve v krajinomalbě a poté v krajinářské zahradní tvorbě, která transformovala ideální obraz krajiny do fyzické reality. Krajina začala být vnímána jako odkaz k romantické kultivaci lidské individuality. Romantismus představoval reakci na ztrátu křesťanského řádu v důsledku osvícenství. Příroda se tak stala posledním pozůstatkem něčeho vznešeného. Vliv této myšlenky, melancholické nálady a potvrzení individuality prostřednictvím subjektivního vnímání přírody, se projevil velmi silně v tvorbě romantického malíře Caspara Davida Friedricha.

Vhodným příkladem je obraz *Poutník nad mořem mraků* z roku 1818. Objevuje se zde postava muže hledícího do dálky, který je záměrně obrácený zády k divákovi. Tento motiv obrácené postavy umožňuje největší možnou míru vcítění se. Divák se ocitá vedle či uvnitř postavy bez obličejce, která hledí na moře mlhy, ze které jsou vidět jen vzdálené vrcholky hor. Postava nepředstavuje pouze objekt na obraze, ale především ztělesňuje předmět estetické zkušenosti obrazu. Nedíváme se na postavu, ale díváme se s ní. V tomto díle je patrný vliv myšlenky Kanta a jeho teorie uvažující o nekonečnu či něčem neohraničeném.

Pocity, které tento obraz vyvolává v divákovi, jsou rozporuplné. Na jednu stranu znázorňují triumf člověka nad přírodou, ale na stranu druhou i jeho naprostou bezvýznamnost v porovnání s ní.

Velmi důležitý je zde moment zahalení krajiny mlhou, lidská představivost a očekávání je v takovýto moment o mnoho větší, než kdyby byla krajina odhalená celá. Omezení viditelnosti zaktivuje naše psychické pochody nahrazující naše smyslové orgány a vyvolává touhu po poznání a fantazii.

Zrak a následnou fantazii přitahuje spíše vzdušná dálka než předměty, které jsou blízko a zcela jasné. Pro Friedricha je zásadní vyvolat v divákovi pocity, myšlenky a proces imaginace. Výsledný obraz divák nenachází na plátně, ale ve své mysli. Tento způsob uvažování se shoduje s Kantovou teorií o vznešeném. Tato teorie je založena na tom, že přírodní objekt není sám o sobě vznešený, ale spíše proces, který se spustí v naší mysli, vyvolá pocit vznešena.

Při vnímání vznešeného je člověk nucen k sebereflexi ve vztahu k všemocné přírodě a je schopný existenciální situaci plnou emocí transformovat do prožitku - zážitku a touhy.

„Umění se stane místem subjektivní produktivity a krajina symbolem nového druhu náboženství. Divák se kochá krajinou, ale ve skutečnosti se kochá sám sebou. Krajina je obrazem stvoření. ... I když je Bůh mrtev, všechny jednotlivé části světa jsou stále pohromadě v soudržném celku přírody. Krajina je tudíž projekčním plátnem pro nový typ mytologie a příslib nového ráje na zemi.“

(Stefan Körner)

2.3. Krajina vnitřní a vnější

Prožitky jsou velmi důležité z hlediska procesu učení a motivace. Zážitek, který je citově zabarvený, se vrývá hluboko do paměti a umožňuje vybavovat si další s ním spojené souvislosti. Tím vytváří nejen podmínky pro zapamatování a transfer naučeného, ale i prostor pro kreativní myšlení. Také vlastní proces učení se stává žádoucím a přitažlivým, pokud je emočně podbarven.

Pojmy "vnitřní krajina" či "krajina srdce" jsou velmi podstatnými. Já osobně si nedokážu tento způsob uvažování od procesu nahlížení na přírodu a tvorbu odmyslit. Jde ruku v ruce s vizuálním vnímáním v konkrétní čas, v konkrétním prostoru a memorováním s následnou přeměnou do myšlenky a uloženého obrazu, který si mohu vybavit nezávisle na čase a místě, kdekoliv jinde. Uvedu příklad, pojedou-li do Norska, tamní krajina mi bude velmi připomínat louku za babičinou chalupou v Krkonoších. Hluboko uložený prožitek z dětství prožitého v Krkonoších se objeví a já budu mít pocit, že si svou domovskou krajinu nesu stále s sebou. Pravděpodobně se u mě objeví velmi příjemná tenze, kterou zažívám právě za babičky chalupou při pohledu na sněhem zavátou louku. Prožitky a vjemy, které známe, si nosíme stále s sebou a neustále si je více či méně připomínáme. Připomínáme si atmosféru konkrétního místa, které je nám známé a projektujeme ho do dalších prostorů. Na základě předchozího prožitku jsme schopni vyvolat emoce, které se stávají novou krajinou, krajinou srdce.

2.4. Cesta

Každá cesta má svůj začátek a konec. Má tedy počáteční hnací myšlenku, smysl a cíl, který vždy nemusí být hmotným bodem, konkrétní lokací. Tradice putování sahá do daleké historie od pravěku, dob Platóna, středověkých výprav až po současnost, kdy smyslem cesty bývá čím dál častěji zpomalení a útek z dnešní hektické doby.

Mezi počátkem a koncem cesty je velký prostor, který je pro skupinu i jedince naprosto individuální. Mezi počátkem a koncem je velká pravděpodobnost, že se můžeme ztratit. To však neznamená tragédii. Naopak se zde objevuje možnost pro sebenalezení. Lze nalézt směr i smysl, poznat prostředí, které nás obklopuje a poznat sám sebe.

Anna Hogenova zdůrazňuje, že nelze zaměňovat pojmy počátek a začátek cesty. Počátek chápe jako primární a podstatnější než jakýkoliv začátek, počátek má ucelený charakter, nemůžeme ho totiž vytyčit pouhým bodem v čase a prostoru. Začátek můžeme chápat jako bod na ose technicky měřeného času. Skrze počátek jako celek se jako lidé vztahujeme k sobě, dalším lidem a ke světu kolem nás. Často si počátek na své cestě neuvědomujeme, protože je tak blízko, že ho nejsme schopni zřetelně vnímat.

Pokud se naše cesta odvíjí od počátku, pak je dopředu určována nějakým smyslem. Hérakleitos tento smysl nazývá Logos, a ten nás drží pohromadě, vnáší do našich životů přirozený řád a umožňuje nám chápat širší souvislosti. Logos se nachází v jednotlivých situacích, ve kterých se ocitáme.

Chováme se a určujeme svůj směr podle toho, jak věcem kolem nás rozumíme a jaký smysl pro nás mají. Hodnoty a významy určují, kudy se na své cestě vydáme a kudy odbočíme na rozcestí. Může se nám stát, že se necháme strhnout davem, který budeme následovat, můžeme poměrně dlouho bloudit nebo se vydat sami po vlastní cestě.

Pokud na své cestě zabloudíme, neznamená to konec. Počátek a smysl naší cesty tu stále zůstává, jen my můžeme na okamžik tento smysl pozbyt a oddálit se od něj. Pokud se ztrácíme, existuje i možnost nalezení. Cesta jako taková se tedy může stát naší terapií. Není vždy rovnou linkou, je klikatá a má mnoho křížovatek. Někdy se ztrácí v hustém lese, někdy vede zdánlivě nekonečnou asfaltovou rovinou. Někdy je opuštěná a vede přes vrchol hory, někdy zase po dlážděných chodnících přeplněných velkoměst. Stejně tak je to s naší duší.

Kroky, které nás provází na těchto cestách jsou poznáváním, kdo jsme. Naše rozhodnutí a jejich důvody nás určují. Někdy na křižovatce špatně odbočíme a ztratíme se, ocitáme se v krizi. Můžeme upadnout například do deprese, a je proto nutné najít pro naši cestu nový směr. V krizi člověk nevidí jasně své směřování a nerozumí jeho smyslu. V takovém případě přichází často na řadu psychoterapie, aby se člověk mohl dále svobodně rozhodovat na křižovatkách, které se před ním objeví. [7]

2.5. Město a příroda

„Pouhému oku se může zdát, že stromy a parky jsou jedinými pozůstatky přírody ve městě. Ale příroda je ve městě mnohem víc než jen stromy a zahrady a plevel v prasklinách na chodníku a na prázdných parcelách. Je to vzduch, který dýcháme, země, na které stojíme, voda, kterou pijeme a vylučujeme, a organismy, s nimiž sdílíme naše životní prostředí. Příroda je ve městě mocná síla, která může otřást zemí a způsobit, že se sesune, nadzvedne nebo popraská. ... Příroda ve městech jsou psi a kočky, krysy ve sklepech, holubina chodníku, draví ptáci dosedající na mrakodrapy. Je to důsledek komplexní interakce mezi mnoha různými účely a skutky lidí a dalších živých tvorů a přírodními procesy, které řídí přesuny energie, pohybu vzduchu, erozi země a hydrologický cyklus. Město je součástí přírody.“

(Anne Whiston Spirn, Žulová zahrada, Architektura a krajina)

3. Umělecké intervence v krajině

Jako lidé, a především ti s kreativním duchem, máme tendence zasahovat do prostředí kolem nás. Vzpomeňme si na to, když jsme jako malí chodili do lesa a stavěli domečky z nalezených klacíků, smrkových šišek a mechu. Některé z nás tato kreativita opustila a projevila se v úplně jiné oblasti našich zájmů. Některým z nás tato hravost zůstala a my ji postupně začali zkoumat více do hloubky. Využíváme své výtvarné citění, abychom vytvořili větší či menší díla, která se stanou součástí přírody a prostředí, které je našemu srdci blízké nebo na něj chceme nějakým způsobem upozornit. Přírodu malujeme, fotografujeme, tvoříme v ní výtvarné objekty či instalace, zasahujeme do ní architektonicky. Je pro nás nevyčerpatelnou inspirací. Nesmíme však zapomínat, že vůči ní musíme jednat vždy s respektem a uznávat její přirozený řád.

3.1. Landart

Čas, místo, pomíjivost, destrukce, ale i hravost, to jsou pojmy, které bezesporu patří k definici landartu, jinak také nazývanému umění v krajině. Existuje mnoho přístupů, jak výtvarně do krajiny zasáhnout. Některé zásahy jsou velmi citlivé a splývají s rázem krajiny. Jiné jsou naopak brutální a ukazují tak kontrast “čisté” přírody a technických a materiálních možností dnešní společnosti. Ať tak či onak, vytváří se zde vztah mezi člověkem a krajinou. Vznikají pomyslné dialogy mezi dvěma světy, díky kterým se často snažíme získat odpovědi na různé nezodpovězené otázky. Často hledáme odpovědi na otázky uvnitř nás a interakcí s krajinou se snažíme nalézat odpovědi na to, kdo jsme a jaké místo na této planetě máme.

V další kapitole uvedu několik příkladů výtvarníků, kteří pracují s tematikou krajiny. Velmi často si můžeme povšimnout, že umělci pracují s konkrétní lokací a v konkrétní čas. Vznikají tak díla, která vytváří silné pouto mezi umělcem a místem. Jedná se o tzv. side-specific instalace. Jak již bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, velmi důležitým pojmem v tomto tématu je pomíjivost. Velké množství výtvarných děl, například objektů či akcí, podléhá zkáze a čas zde hraje podstatnou roli. Vytvořená díla mají svou omezenou trvanlivost a postupně dochází k jejich přirozenému rozkladu a splynutí s okolním prostředím, a tak se stanou jeho trvalou součástí.

3.2. Umělci

Miloš Šejn

Tvorbu Miloše Šejna považuji za velmi senzitivní. V jeho tvorbě dochází k intenzivnímu splynutí člověka s krajinou. V souvislosti s ním se můžeme často setkat se slovním spojením “býti krajinou”, které se stalo mimojiné názvem samotné Šejnovy výstavy v Plzni v roce 2010. Z jeho díla je patrná empatie vůči přírodě a schopnost citlivě se do ní otisknout, aniž by došlo k většímu narušení její struktury. V díle Miloše Šejna hraje významnou roli tematika putování krajinou, na což přímo navazuje snaha o sebeobjevování a uvědomování si vlastního těla v kontextu s přírodou.

„Osamělé bloudění divokým terénem, spojené s pořizováním fotografií, mapových, textových a kresebných záznamů, se stalo průzkumem přírodního prostředí a současně prostředkem sebeobjevování a sebeuvědomování.”

(Miloš Šejn, katalog k výstavě *Býti krajinou*)

Mezi první akce s motivem putování patří *Cesta Průhonickým parkem*. Je důležité zdůraznit to, že Miloši Šejnovi šlo především o privátní charakter události a prožitek přírodního prostředí, ne primárně o uměleckou kvalitu výsledku umělecké akce, jak tomu bylo například u Milana Knížíka, který zdůrazňuje spíše společenský prožitek z cesty.

Motiv cesty a chůze se objevuje v jeho dalším díle s názvem *Rokle* z roku 1979. Zde se pozornost zaměřuje na spojení smyslové a motorické podstaty chůze. Jedná se o krátký film, jehož obsahem je záznam nahého těla prostupujícího skalní průrvou.

Jako třetí uměleckou akci bych ráda zmínila *Chození*. V tomto díle Miloš Šejn charakterizuje svůj vztah ke krajině. Do galerie umístil na oltář kámen, který následně sundal a po celou dobu chůze do něj vyrýval obrazy.

„Kresba, kterou autor za chůze vyrýval do kamene, je elementárním záznamem jeho bytí - rytmu chůze, dechu i tepu srdce a v tomto smyslu výrazem bytostného souznění.“

(Jiří Zemánek, Factum I. - Mezinárodní festival akčního umění)

Zorka Ságlová

Zorka Ságlová je jméno, se kterým jsem se setkala na úplném začátku své analýzy. Zaujala mě především výstava v Galerii Václava Špály *Někde, něco*. Součástí této výstavy byla její instalace, ve které přenesla přírodu do galerijního prostoru. Nechala do prostorů galerie navézt balíky slámy a hromadu sena, které pak sama rozhazovala. Vznikla instalace *Seno-*

Sláma. Zorka Ságlová dala divákovi možnost přenést se v čase a prostoru z galerie ven, a to jen díky smyslovým vjemům a prožitkům z této instalace.

K její tvorbě patří především akce přímo v krajině například dílo *Pocta Gustavu Obermanovi*.

„Březen 1970, Bransoudov u Humpolce, místo, které ještě ve 13. století připomíná papež Honorius III. jako místo pohanských mystérií.

účastníci: autorka, Milan Hlavsa, Ivan Jirous, Věra Jirousová, Jan Ságl.

Ve sněhové vánici jsme naplnili 31 igelitových pytlů jutou a benzinem. Rozložila jsem je v hlubokém sněhu do kruhu a za soumraku jsme je zapálili. Ohně vytvořily ve sněhu hluboké krátery. Gustav Oberman byl místní švec, který na počátku německé okupace chodil po kopcích a plival oheň, dokud ho němečtí četníci neztloukli.“

(Zorka Ságlová, komentář k dílu *Pocta Gustavu Obermanovi*)

Richard Long

Richard Long je považován za jednoho z nejznámějších britských umělců v oblasti landartu. Do rozsahu jeho tvorby patří sochařství, malování, fotografování a akční tvorba například malba otisky blátem či tvorba linky pomocí přírodních materiálů.

Typickým znakem pro jeho práci je využívání chůze a lidských stop napříč různými krajinami a ročními obdobími. V rámci vytvářených děl se Long vydává na cesty po mnoha zemích, například do Anglie, Irska, Himalájí,

Japonska nebo Nepálu. Pohyb a chůze jsou důležitými pojmy, které se v tvorbě Richarda Longa stávají uměním.

Při putování krajinou si Long předem určí výtvarnou formu, jak a co bude tvořit. Například vyrovnává kameny okolo cest, nachází přírodniny, ze kterých vytváří nové objekty a asambláže. Celý proces následně dokumentuje jak fotograficky, tak i deníkovým zápisem. Tyto objekty poté nechá zničit přírodními vlivy, dílo se stane pomíjivým a materiál se opět rozloží a splyne s přírodou. Longova stopa zde však zůstává, a to v paměti krajiny.

Nejznámější jsou rovné linie, které Richard Long vychodil v krajině, která má, v kontrastu s jeho trajektorií, nepravidelný charakter. Jedná se o tzv. “chodecká díla”. Při tvorbě těchto děl zůstává Long několik dní v přírodě a vytváří si tedy velmi silný vztah k danému místu. Z této interakce vzniká silný vnitřní prožitek a dochází k splývání umělcova těla s konkrétním místem, stává se součástí krajiny.

Juraj Gábor

Juraj Gábor je slovenský umělec. V kontextu této práce bych ráda zmínila stavbu 18 metrů dlouhé dřevěné konstrukce ve tvaru světelného paprsku, kterou postavil v horské krajině Súľovských skal. Nevšední vyhlídka se nachází na oblíbené turistické trase. Její účel neplní pouze funkce útulny, ale také zhmotnění záběru našeho pohledu a poskytování prostoru pro ničím nerušené pozorování scenérie přímo před námi. Autorův záměr spočívá především v „odevzdání se krajině“, kdy se člověk koncentruje pouze na vizuální vjem.

„Sám som si prial, aby to miesto nebolo natrvalo poznačené existenciou objektu v zmysle pamätníkovej tvorby. Odhadli sme, že päť rokov je aj reálny funkčný čas objektu. Zároveň je to reálny čas, za ktorý dokáže verejnosť zažiť a zakceptovať teleso, ktoré nevie presne popísať. Keď na začiatku niektorí ľudia hovorili, že na čo nám je pyramída, my sa vieme pozeráť na prírodu aj bez nej, mne bolo jasné, že tu raz nebude. Aj na základe toho, aká bola dohoda s ústretovou obcou, sa tento príbeh naplnil.“

(Juraj Gábor)

Filozoficky a autorsky jsou zde nejdůležitější aspekty související s lidským tělem a jeho bytím. Tělo pyramidy je ze dřeva, z materiálu, který Juraj Gábor považuje za pomocný, zaniknutelný a dočasný. Je to hmota, tělo. Vzhledem k jeho limitované životnosti je důležité se o něj starat, udržovat ho, aby mohl sloužit svojí podstatě, a tou je jeho naplnění obsahem - duší. Rozměr dávají pyramidě lidé širokého spektra, kteří se za ní rozhodli stoupat. Tento proces dává vzniknout atmosféře. Na jinak holé louce vzájemnou interakcí diváka, jeho pohledu a krajiny vzniká genius loci.

Robert Morris

„Proč nevynést umění ven a neposunout jeho hranice dál?“

(Robert Morris)

V šedesátých letech umělci často přesouvali své umění z galerijních prostorů přímo do přírody. Pomíjivost byla jeho hlavní podstatou. Byli fascinováni uměním, které respektuje krajinu, se kterou se vzájemně slučuje. Krajina se stává uměním a umění krajinou. Umělci měli touhu vymezit se proti městskému konzumnímu životu.

Morris používal jednoduché dřevěné krabicovité konstrukce. Ke konci 60. let začal ve své tvorbě používat nové materiály - hliník a různá pletiva, v 70. letech pak materiály více přírodní - hlinu, prach a kameny.

V roce 1971 vytvořil návrh na stavbu *Observatoře - Hvězdárny* v Holandsku. Stavba se skládá ze dvou soustředných zemních valů protažených třemi otvory ve tvaru V, valy jsou rozdělené příkopem. Vnitřní kruh je tvořen dřevěnou konstrukcí se čtyřmi otvory, ze kterých je jeden vchod. Celým objektem je možné projít přes trojúhelníkový tunel do vnitřního kruhu tunelem ve tvaru trojúhelníku na opačnou stranu a ven. Další tři otvory ve vnitřním kruhu jsou orientovány tak, aby ukazovaly východ slunce v konkrétních ročních obdobích. Vnitřní ocelový zorník ukazuje východ slunce v době rovnodennosti. Na severní a jižní straně kruhů jsou dva kamenné klíny, kterými je vidět východ slunce 21. června a 21. prosince. [25]

Peter Zumthor

Architekt Peter Zumthor vytvořil ve Švýcarsku velmi zajímavou stavbu, *polní kapli Bruder Klaus*. Z vnější strany kaple připomíná spíše betonové silo. Tento monolit z pohledového betonu je vysoký 12 m a má tvar tělesa s pětiúhelníkovým půdorysem. Kříž nad trojúhelníkovým vstupem nám dává znamení, že se jedná o sakrální stavbu. Z bednění vytvořeného ze 120 smrkových kmenů vznikla uvnitř místnost sloužící k bohoslužbám. Celý prostor se zužuje a ve své špičce je zakončen průzorem otevřeným k nebi. Při stavbě každý jeden den přibyla jedna půlmetrová betonová vrstva. Po vytvrdnutí betonu byly smrkové klády zapáleny a nechány pozvolna vyhořet. Vnitřní stěny byly tedy opáleny ohněm, který doutnal celé dva týdny. Po dohasnutí nezbylo po kládách více než jejich negativní

otisk v betonu. Do otvorů po tyčích, které spojovaly bednění, jsou z vnitřní strany nasazeny foukané skleněné baňky. Výsledkem je tajemná černá dutina. Při vstupu cítí návštěvník v prvopočátku tíseň, ale během pár kroků po podlaze z litého olova se jeho pohled změní, protože objeví světlo dopadající z výšky 12 metrů. [24]

James Turrell

James Turrell je jedním z nejvýznamnějších současných vizuálních umělců. Je známý především pro průchozí prostory zaplavené světlem. Turrell svými díly vytváří novou zkušenost našeho vnímání.

Podobenstvím o Platónově jeskyni vysvětluje představu, že žijeme v realitě, kterou si sami vytváříme, s omezením našich lidských senzorických možností, jakožto i kontextuálních a kulturních pravidel. To je patrné z Turrellových *Skyspaces*, komor s otevřeným stropem k obloze. Jednoduché pozorování oblohy z těchto komor, především za úsvitu a za soumraku, kdy je obloha v jemném modro červeném gradientu, odhaluje, jak vnitřně vytváříme barvy, které vidíme, a tím i naši vnímanou realitu.

Záplava jemného i jasného světla, geometrické světelné objekty nebo difuzní sférické světelné mlhy, to vše se v jeho instalacích a objektech téměř zhmotňuje a otevírá možnost reflexe vlastního vidění a jeho opětovného vytvoření ve zcela novém kontextu.

Ráda bych zde zmínila jeho životní dílo *Roden Crater*. Jedná se o jedinečný umělecký projekt nacházející se uprostřed arizonské pouště v kráteru vyhaslé sopky. Myšlenka tohoto díla vznikla v 70. letech, když Turrell strávil noc v kráteru sopky. Tehdy se rozhodl, že kráter koupí a přemění

ho na astronomickou observatoř. Tu zamýšlel podle plánu propojit pomocí tunelů s dalšími prostory a instalacemi. Komplex je určený k pozorování denního světelného koloběhu a kosmických jevů. Střed objektu tvoří kopule, na jejímž vršku je otevřený kruhovitý prostor. Při pohledu z nitra vidíme oblohu nad námi, spojuje se zde vesmírné - nebeské s pozemským.

Turellovy intervence nejsou jen záznamy světla, soustředí se především na vizuální i psychologické vnímání lidmi. Hrou světelných instalací vytváří Turell z prostorů výtvarná díla a je jen na pozorovateli, jak je na sebe nechá působit. [23]

„Každý večer rozkládáme světlo a každé ráno jej ohneme zpět, abychom modrou vrátili na oblohu.“

(James Turrell)

4. Vyhlídky a rozhledny

Naše česká krajina je plná rozhleden a vyhlídek mnoha velikostí a tvarů. K některým se dostáváme obtížněji a mohou být ukryté hluboko v lesích, některé ční poměrně vysoko na horizontech kopců. Setkáváme se také s vyhlídkami umístěnými jen malý kousek nad terén, z nich se pak díváme do okolních nížin. Některé jsou dřevěné, kovové a některé zcela přírodního charakteru například žulové věže. Česko je často považováno za zemi rozhleden.

Rozhledny zažily renesanci po roce 1989. Tehty došlo k opravě a zpřístupnění mnoha rozpadajících se staveb a ve velkém měřítku také k výstavbě zcela nových vyhlídkových věží. Na přelomu tisíciletí se často stavěly typizované železné konstrukce sloužící pro telekomunikační účely, na nich byly umístěné vyhlídkové plošiny. V posledních několika letech se naštěstí přístup ke stavbě proměnil a dnes tak vznikají vizuálně nápaditější vyhlídkové stavby. Pro stavbu se často využívá jako materiál dřevo, které jde ruku v ruce s přirozeným charakterem krajiny. Není však výjimkou využití betonu, který nám dává možnost vytvořit tvar, který koresponduje s rázem místa, kde rozhledna stojí.

Ráda bych v tomto textu zmínila, že vidím rozdíl mezi pojmem vyhlídka a rozhledna. Rozhledny mají většinou charakter výše zmíněné kovové, betonové či dřevěné vertikální stavby. Jsou vytvořené zásahem člověka a často vystupují vysoko na vrcholky kopců, ze kterých vidíme na mnoho kilometrů do okolních stran. Vyhлідka je však místem, ze kterého se nemusím za každou cenu dívat do dálky, ale naopak, ze kterého vyhlížím do blízké krajiny. V našem kraji najdeme mnoho míst, která jsou tu od nepaměti a člověk do nich zasáhl minimálně. Tímto příkladem jsou skalní

vyhlídky, ze kterých se díváme do blízkého lesa a strání. Přestože tyto místa neční desítky metrů nad úroveň země, jsou pro člověka přitažlivými, díky nim totiž poznává kvalitu okolní přírody a nachází místo pro zastavení. Vyhlídka je jakýmsi dalekohledem do srdce krajiny.

Boží vyhlídka na Božím Daru

Boží vyhlídka byla otevřena v červnu 2019 nedaleko od Božího daru na červené trase kousek od lyžařského vleku. Svým vzhledem připomíná obří krabičku na zápalky. Její celková výška je 8 metrů, z vyhlídkové plošiny ve výšce 5 metrů, odkud je možné vidět Jáchymovské údolí, Karlovy Vary nebo Ostrov. Možné je vidět i část televizního vysílače na Klínovci a Špičák. Stříbrně lesknoucí se povrch vyhlídky má připomínat těžbu stříbra v tomto kraji. [26]

„Trčí na kopci z trávy, jak zapomenutá krabička od sirek. Vyhlídka je kvádr dřevěné konstrukce, obalený asfaltovým pásem v tradici starých horských chalup, přitlačovaným dubovými latěmi. Uvnitř jsou dvě ramena schodišťového žebříku, který vede na horní plošinu ve výšce pět metrů. Na ní je umístěna odpočinková lavice. Žas taková výška to není, ale leckdo se může zadýchat. Nahoře je zvon. Zvoní bim, bam, jen tak pro radost.“

(Studio Mjölkl)

Růženka

Stejně jako *Boží vyhlídka* je *Růženka* navržena libereckými architekty ze studia Mjölkl. Vyhlídka stojí na Pastevním vrchu nad okrají obce Růžová. Podle původního návrhu měla mít rozhledna 12 metrů,

po dohodě s ochranáři má nakonec stavba okolo 6 metrů. I přes její menší rozměry z ní máme výborný výhled na Česko-saské Švýcarsko, Lilienstein, Papstein, Pravčickou bránu, Milešovku v Českém středohoří, Sokolí vrch, děčínský Sněžník nebo Jedlovou v Lužických horách. [27]

„Vizuální koncepce vyhlídky navazuje na estetiku sopečných kuželů nedalekých kopců a vojenských řopíků prvorepublikového opevnění. Poměrně jednoduchou železobetovou konstrukci doplňují čedičové bloky, které vytváří plynulý přechod, mezi terénem a betonovou částí stavby. Na venkovním povrchu vyhlídky je instalovaná nerezová síť, která má sloužit jako vegetační opora. Během pár let by rozhledna měla obrůst popínavými rostlinami a začlenit se tak do tvarosloví okolní úchvatné krajiny.“

(Studio Mjölke)

Pozorovatelna Durch

*„Durch je pozorovatelna.
Hold výhledu krajinou.
Zarámovaný nejkrásnější obraz.“*

(Zdeněk Fránek)

Pozorovatelnu Durch najdete na hřebenu Královce pod vrcholem Kyjanice na východe Valašska v oblasti Bílých Karpat. Autorem návrhu vyhlídky je architekt Zdeněk Fránek. Jde o minimalistickou dřevěnou konstrukci s čistými detaily. Stavba je navržena tak, aby byla pokorná a vynikl zde především pohled skrze ni ven, který zarámuje krajinu před námi jako nejkrásnější obraz, který se neustále proměňuje. [28]

Rozhledna větru a deště na Velké Deštné

„Dle různé síly větru padá déšť k zemi pod různými úhly. V extrémních klimatických podmínkách pak prší vodorovně, na horském hřebeni případně i směrem vzhůru. Pět nejvýznamnějších větrných podmínek charakterizují pět různých úhlů dešťových srážek a také poměr pěti stran půdorysů rozhledny. Jednotlivé délky stran vychází z poměrů rychlostí zvolených pěti větrných podmínek.“

(Lukáš Svoboda a Tomáš Jurák, ateliér Architekti.in.)

Turistická rozhledna stojí na nejvyšším vrcholu Orlických hor Velké Deštné. Je inspirovaná charakteristickými klimatickými podmínkami pro tuto krajinu, větrem a deštěm. Rozhlednu tvoří ocelová konstrukce s dřevěným opláštěním. Vyhlídková plocha se nachází ve výšce 17 metrů.

Salaš

Rozhledna se tyčí nad chřibskou obcí Salaš ve Zlínském kraji. Tvoří ji dvě do sebe zaklesnuté sedmičky. Každá je jinak vysoká a má svou vlastní vyhlídkovou plošinu. Nižší ve výšce 15 m a vyšší, která ji obepíná, ve výšce 20 m. Obě plošiny společně spojuje se zemí točité schodiště. Daleké výhledy se nabízí především směrem na Uherské Hradiště, Javořinu, Bílé Karpaty nebo na a blízké vyšší vrcholky Chřibů. [30]

Bára - Chrudim

„Architektura prožívá krizi. Je nutné začít tvořit jinak: místo designu a estetiky se inspirovat hlubokými zákony přírody, která je neuvěřitelnou

pokladnicí geniálních konstrukcí, tvarů, barev, systémů i náhodilostí. Ukazuje nám, jak žít s chybami a nepůsobit katastrofu.“

(Martin Rajniš)

Rozhledna Bára, navržená archiktem Martinem Rajnišem, byla zpřístupněná 21. června 2008. Čtyři dny po otevření se přes Chrudimsko přehnala bouře, kterou místy doprovázela tornáda. To návratně poškodilo novou rozhlednu. Větrný vír stavbu nadzvedl a posadil hromadu trosek o pár metrů dál. Za krátký čas po této katastrofě na místě vyrostla nová rozhledna *Bára II*.

Nová rozhledna je na první pohled skoro stejná jako ta původní, jen je o něco nižší a vyprojektována tak, aby odolala silnému větru. Tvoří ji dřevěný trojboký jehlan s vnitřním točitým schodištěm a vyhlídkovým ochozem na vrcholu věže. Výška stavby je 17 m, k plošině vede 78 dubových schodů. Dřevěná stavba vzbuzuje asociace tradičního venkovského stavitelství, romantiky roubených chaloupek nebo severských srubů. Z vyhlídkové plochy vidíme směrem na jih a západ hřbet Železných hor, Chrudimsko nebo Polabí. Na severu při dobré viditelnosti můžeme dohlédnout na Krkonoše a Orlické hory.

Podle Martina Rajniše by stavba měla být jednoduchá, zbytečně neplýtvat materiálem ani zdroji, nezabodávat se příliš do země, neměla by potřebovat větší údržbu. Ve chvíli, kdy její životnost skončí a přestane sloužit svému účelu, měla by se dát odstranit bez zbytečně velké spotřeby odpadu. Tyto parametry splňují přírodní materiály, jako například dřevo, kámen nebo hlína. [31]

Vyhlídká Samuela Šroma v Bohuslavicích

Vyhlídká vznikla za účelem rehabilitace odlehlého území mezi pastvinami za obcí Bohuslavice u Zlína. Vrchol vyhlídky je 5,5 m nad zemí a umožňuje výhled přes koruny stromů na další umělecké objekty v krajině. Všechny konstrukční prvky byly navrženy tak, aby je bylo možné vyrobit na místě bez potřeby těžší techniky.

Vyhlídká na Kamínku

Při stavbě pražského okruhu se ze zbytkového materiálu vyrostl kopec Kamínek, který leží mezi obcemi Hodkovice a Dolními Břežany. Ve 20. letech minulého století byl Kamínek lomem, kde se těžil kámen. Po zatopení lomu na místě vyrostlo přírodní koupaliště. Místo plánu na vybudování sjezdovky na kopci vyrostla dřevěná rozhledna.

4.1. Rozhledny a vyhlídky Jizerských hor

Budování rozhleden v jizerské krajině má svou neodmyslitelnou tradici. Mezi nejvíce navštěvované patří rozhledny *Štěpánka*, *Černá Studnice*, *Královka*, *Rašovka* nebo například *Slovanka*. Na nejvyšším vrcholu Jizerských hor najdeme rozhlednu Smrk, její základy stojí v 1 124 metrech nad mořem. V posledních letech můžeme při toulání jizerskou krajinou narazit na nové a velmi zajímavé rozhledny, které nás osloví nejen svým vzhledem, ale především myšlenkou, proč vypadají tak, jak vypadají. Mají svůj příběh.

Špička

„Žrcadlený obraz na zakřiveném povrchu je deformovaný, barvy a odlesky se kroutí a mísí. Zážitek z pohledu na stavbu tak nikdy není stejný. Vyhledka tu bude desítky let a navštíví ji tisíce lidí, ale každý si odnese jiný pocit pomýjivosti.“

(Studio Mjölck)

Vyhledka Špička se nachází na skalnatém útesu na Malém Špičáku. Její tvar připomíná závodní bob. Z Malého Špičáku dolů vedla jediná přírodní bobová dráha v Československu, dnes z jejího koryta zbylo už jen torzo.

Věž Vokurka

Věž Vokurku navrhlo architektonické studio Mjölck stejně jako tomu je v případě Růženky nebo Špičky. Celá stavba stojí u obce Heřmanice na Frýdlansku. Její výška sahá do 23 metrů a její konstrukce je z 30 kubíků modřínového dřeva. Rozhledna má na vrcholu dvě vyhlídky a dvojité schodiště. [31]

„Oslovili jsme firmu, že chceme rozhlednu přeměřit, jestli stojí rovně, jestli se nenaklání. Ono to tak totiž vypadá. Měřili jsme to starými klasickými způsobů i moderními lasery a rozhledna je podle nich úplně rovná. Je to optický klam, který vytváří okolí a přilehlé stromy.“

(Vladimír Stříbrný, starosta Heřmanic)

4.1.1. Jizerskohorské skalní vyhlídky

Dlouhou dobu byly jizerské lesy chudé a člověk prohlédl skrze holé kostry zemřelých a vysušených smrků. Postupem času začaly Jizerky znovu přicházet k životu, smrkové lesy zhoustly a krajina získala zpět svou tajemnou tvář. Lidé tedy logicky začali lézt na žulové věže, aby dohlédli co nejdál. Na některých skalách časem přibyla železná zábradlí pro větší bezpečnost, na některé byly umístěny rádiové vysílače. Tak se rozšířila tradice typických skalních vyhlídek.

Jizerské skalní vyhlídky jsou unikátní svou přirozeností. Stoupneme-li si například na Ořešník nebo Jelení stráž, otevře se nám pohled na nekonečné horizonty pod námi. Když sestoupíme o pár metrů pod skálu, okamžitě se v nich ztratíme. Krajina nás doslova pohltí.

Mezi nejznámější a velmi navštěvované skalní vyhlídky patří Holubník (1070,6 m n. m.), Jizera (1122 m n. m.), Ptačí Kupy (1013 m n. m.), Frýdlantské cimbuří (900 m n. m.), Ořešník (800,1 m n. m.), Olivetská hora (886 m. n. m.) a mnoho dalších menších žulových skal s krásným výhledem. Na několika skalních věžích najdeme umístěné dřevěné kříže, které jsou vidět na kilometry daleko, a dá se podle nich dobře orientovat, když zrovna ztratíme směr. Tam, kde kříže na vrcholu chybí, najdeme většinou horolezeckou knížku, do které se člověk může zapsat po dosažení vrcholu jako důkaz, že podnikl výpravu do těchto končin. Na některých menších vrcholech nenajdete nic, “pouze” místo k odpočinku a prostor pro rozjímání.

Není výjimkou, že na mnoha těchto vrcholech jsou umístěné vysílače, které jsou, stejně jako kříže, vidět na kilometry daleko, i ze sousedních Krkonoš.

Takovým příkladem je Černá studnice, odkud se přes Černostudniční hřeben dostaneme k další žulové vyhlídce s vysílačem na vrcholu kopce Muchov. Odtud vidíme přes údolí vrchol Tanvaldského Špičáku.

Muchov je magickým místem. Podle pověstí se ve skále ukrývá duch Jizerských hor Muhu, který odtud kontroluje a chrání krajinu a místní obyvatele. Mezi obyvateli Jizerských hor se traduje, že se jednoho dne setkal Krakonoš s Rampuškem, aby se domluvili a stvořili ochránce těchto hor. Plášť měl prý tvořený z podzimní mlhy a končetiny podobající se kořenům majestátných buků. Své jméno dostal od zvuku “muhůůů”, kterým se ozývala sova ukrytá v houštinách kopce Muchova ležícím nedaleko Kořenova. A tak vznikl Muhu, patron zdejší krajiny. [6]

5. Jizerské hory

Neznám krajinu mému srdci bližší a nejsem zcela určitě jediná. Nekonečné lesy, přehrady, skály, rašeliniště, tajuplná hustá podzimní mlha, táhlé horizonty a ukryté lesní chaty, to jsou Jizerské hory. Hory v létě plné turistů pěších i na kolech, v zimě protkané běžkařskými stopami plnými lyžařů. A celý rok se Jizerky hemží milovníky západů a východů slunce, kteří za nimi stoupají na vrchol Holubníku. Tato pohádková krajina leží jen pár minut od Liberce, Jablonce nad Nisou, z druhé strany z Hejnic nebo Nového Města pod Smrkem. Místní se postupem času začínají mísit s „pražáky“, kteří zde mají chaty a chalupy a tráví v nich volné víkendy. Někteří turisté a sportovci dojíždějí z okolních krajů na jednodenní výlety a tréninky.

5.1. Putování Miloslava Nevrlého

Miloslav Nevrlý je posledních několik desetiletí nejspíš nejznámější osobností spjatou s Jizerskými horami. Je to člověk, který krajinu popisuje tak, že velmi intenzivně můžeme cítit jeho vztah k těmto horám a krajina nám před očima přímo ožívá.

Často jsem si po večerech pročetla kapitoly jeho *Knihy o Jizerských horách* a hned druhý den ráno vyrážela na místa, která s lehkostí a vášní popisuje. Člověk má potřebu projít krajinu křížem krážem a objevovat stále nová místa a vždy bude vědět, že ho může na každém kroku překvapit další nová tvář těchto hor.

Součástí knihy je stará mapa, která obsahuje zákres pomníčků, které bezesporu patří k jizerské historii a dalo by se o nich mluvit velice

dlouho. V mapě jsou také vyznačené lesní průseky. Porovnáme-li starou se současnou mapou Jizerských hor, uvidíme, že z mnoha průseků se postupem času staly turistické pěšiny a nyní jimi putují lidé skrze srdce Jizerek. Také názvy míst se časem proměňovaly.

Miloslav Nevrlý popisuje ve své knize mnoho lidských příběhů. Čtenář lehce pochopí, jak velké pouto může přirozeně vznikat mezi člověkem a krajinou. Celý text je protkán sytým popisem přírody, lesa, dřeva, žulových skal a tekoucí Jizery. Často se, jen díky vlastní imaginaci, dostáváme na místa z tepla domova a v hlavě trasujeme i nejužší pěšinky v okolí Kristiánova, žulové věžičky v bučinách u Ořešníku nebo se ztrácíme v mlhavém oparu v okolí rašelinišť. [2]

5.2. Krajina Jizerských hor

Jizerské hory jsou krajinou mnoha tváří. Nejsou velké jako Krkonoše nebo Šumava, ale ztratit se v nich můžete stejně tak snadno. Když padne mlha, na obloze začne zářit měsíc a teplota klesne velmi nízkou, i zkušený jizerský horal se dokáže ztratit v nekonečné spleti lesních pěšin. Proto je důležité chovat k horám respekt, nehledě na jejich velikost a vědět, že se jejich prostředí mění každou minutou.

Je mnoho možností, jak vstoupit do bran Jizerských hor. Z Hejnic a okolí vede mnoho cest a všechny stoupají bukovými lesy směrem vzhůru okolo tekoucího Štolpichu. Další možností, kudy se vydat, je směr z Horního Polubného do osady Jizerka a dále pokračovat směrem na Smědavu po magistrále či okolních hřebenovkách. Pro obyvatele Liberce jsou Jizerky nejsnáze přístupné z Bedřichova, z Jablonce nad Nisou zase přes Bramberk do Hrabětic a dále například směrem k Josefodolské přehradě.

V následujících odstavcích zmíním tři charakteristické elementy, které dávají Jizerským horám jejich typickou tvář.

Od konce sedmdesátých let Jizerské hory prošly drastickou proměnou ze zelené krajiny v krajinu měsíční. Zkázu jizerských lesů vyvolaly průmyslové škodliviny z polských, německých a severočeských hnědouhelných elektráren a mimo jiné také kůrovcová kalamita. Podobnou katastrofou si v minulosti prošly také Krušné hory či Krkonoše.

„Od padesátých do sedmdesátých let minulého století jsem zažil Jizerky takové, jaké byly zřejmě i před válkou. V lesích jen málo zasažených civilizací jsme se pořád pohybovali sítí průseků zakreslených ve starých mapách. ... V prvopočátku kalamity vznikly první velké holiny kolem Jizerky a na Smrku. To se nám laikům ještě zdálo, že se nic dohromady neděje. Lesníci to ale už samozřejmě tušili. Pak nastalo něco strašného, zdrcující pohroma. Najednou začaly lesy naprosto beznadějně mizet a Jizerky byly postupně nahoře úplně holé. ... Dříve jste neviděli ze Smrku nic jiného než okolní stromy, a na začátku devadesátých let jsme dohlédli až na Krkonoše. Jel jsem jednou Vasův běh a Jizerky po ekologické katastrofě připomínaly na konci osmdesátých let švédské pláně.“

(Otokar Simm)

Masivní likvidace uschlých stromů si vyžádala intenzivní přeměnu dříve malebné krajiny. Československé státní lesy musely vybudovat v osmdesátých letech asfaltové silnice a panelové cesty, kudy se dopravovaly těžební stroje a kudy sjížděla do údolí nákladní auta s vytěženým dřevem. Dnes jsou Jizerské hory znovu zarostlé zelení a převážnou část tvoří smrkové porosty. Pomníčky a vojenské opevnění se opět ztrácí v hlubokých

lesích a krajina znovu získává své ztracené tajemství. Panelové cesty a lesní průseky se staly součástí jizerské krajiny a připomínají nám její historii. [6]

5.2.1. Bučiny

„Kde je ale tou dobou snít ve starých bukových lesích na Hemmrichu! Safírová obloha tam prosvítá mezi skalami a nejkrásnější zeleň pokryla za jediný den a noc větve hladkých šedých buků. Nestojí v Čechách druhé takové bučiny jako v kamenitých svazích Jizerských hor! Tam vládne v květnu pravé medové jaro. Těžko je v tu dobu vydržet doma: je nutno slyšet zpěv lejsků z korun buků... Když se druhý den za slunce východu rozhlížím z Poledníku, lesy Jizerských hor se probouzejí od obzoru k obzoru.“

(Miloslav Nevrlý, Kniha o Jizerských horách)

Národní přírodní rezervace Jizerskohorské bučiny je největším chráněným územím v Jizerských horách a zároveň patří i mezi největší v České republice.

Rezervace o rozloze přes 27 km² se rozkládá na území obcí Bílý Potok pod Smrkem, Frýdlant v Čechách, Hejnice, Lázně Libverda, Oldřichov v Hájích a Raspenava. Západní část rezervace zahrnuje jižní a severní svahy Oldřichovského hřebene, střední část severní svahy Hejnického hřebene s hlubokými roklemi potoků, spadajícími strmě do údolí Smědé, a na východě strmé svahy západního výběžku Vysokého Jizerského hřebene.

Celé území je 1. zóna CHKO Jizerské hory. Předmětem ochrany je největší komplex přírodě blízkého smíšeného lesa s převahou buku

v Čechách, který poskytuje prostředí k životu mnoha vzácným živočišným a rostlinným druhům. [32]

5.2.2. Jizerská oblast tmavé oblohy

„Ležel jsem kdysi v noci na vrcholu Jizery. Mlha pokrývala celé Jizerské hory a končila až těsně pode mnou, jen vrcholová skála se vznášela jako opuštěná loď oceánu bílé mlhy. Výš svítily už jen hvězdy. Když jsem se v noci probudil zimou, spatřil jsem na severním obzoru zvláštní světlo. Bylo nesmírně vzdálené. Z noční oblohy visely chvějící se svítící závoje a měnily tvar - té říjnové noci jsem viděl z Jizerských hor polární záři.“

(Miloslav Nevrlý, Kniha o Jizerských horách)

Tma a světlo jsou stejnou součástí krajiny jako voda, vzduch, půda nebo oceány a hory. Pokud chceme chránit životní prostředí před negativními vlivem lidské činnosti, měli bychom přemýšlet nad tím, jak zachovat prostředí bez světelného znečištění, protože jinak je ohrožené špatným používáním umělého osvětlení, především ve městech. Možností, jak takového prostředí chránit, je vytvoření chráněných oblastí tmavé oblohy. Takováto území plní stejně jako jiné přírodní rezervace nejen ekologickou funkci, ale také vzdělávací, a to tím, že nám pomáhají uvědomit si, jak velkým problémem světelné znečištění je. Existence takovýchto chráněných území svědčí o tom, že se k ohroženým částem životního prostředí připojila i tma. Bez tmy bychom nebyli schopni života my, ani další živočichové a rostliny. V současnosti chráněné oblasti a rezervace temného nebe existují v Severní Americe a Evropě.

Velikost jizerské oblasti je necelých 75 km². Z této oblasti je dobře vidět

Mléčná dráha a asi kolem 1900 hvězd viditelných očima, ve městech je jich přitom asi 200, ve velkoměstech dokonce jen asi 20.

Jizerská oblast tmavé oblohy je jen minimálně osídlená. Na české straně je obec Jizerka, v noci zde ale veřejné osvětlení nenajdete. Na polské straně osada Orle a Chatka Górzystow. Hřebeny hor znemožňují větší viditelnost světél z okolních měst a obcí.

Oblast se rozkládá podél horního toku řeky Jizery na území České republiky a Polska. Na české straně sahá od Martinského údolí, Václavíkovy Studánky, přes osadu Jizerka po horu Smrk. V Polsku chráněné území najdeme okolo Vysokého jizerského hřebenu, dále Velké jizerské louky a osady Orle. Hranice byly zvoleny tak, aby vedly převážně po hřebenech. [21], [22]

5.2.3. Dalekozraké lesní průseky

„Vzpomínky na tisíce dalekých výhledů: v době, kdy jsem začal intenzivně chodit do jizerskohorských kopců, byla krajina odlesněna od Rozmezí až na Jizerku a skalní vyhlídky tu byly na nějakou dobu zcela zbytečné. Zanechalo to ve mně tak hluboký dojem, že dnes, kdy se cesty v Jizerkách opět schovávají pod větve smrků, se tu stále cítím tak nějak stísněně a pořád mi schází onen neustále od obzoru k obzoru rozevřený rozhled, který jsem za raného mládí považoval za běžný.”

(Marek Řeháček, Příběhy skalních vyhlídek Jizerských hor)

Typickým kouskem obrazu Jizerských hor jsou dalekozraké lesní průseky, ze kterých se postupem času začínají stávat lesní stezky pro zvířata i

turisty, již rádi vybočují z frekventované magistrály. Tyto lesní průseky tvoří složitou síť napříč Jizerkami, ve které je velmi snadné zabloudit. Některé průseky znovu zarůstají novým porostem. Často máme dojem, že k horizontu v dáli vede nekonečná cesta. Díky těmto zamotaným a táhlým cestám a cestičkám je zdejší krajina tak krásně tajemná. Pokud se někdy zatouláme v podvečerních Jizerkách, budeme cítit v zádech zvláštní mrazení, jakoby nás celou cestu někdo pozoroval za některým z mnoha smrkových velikánů. Často mám pocit, že se jakoukoliv cestou dostanu po krátké chvíli do samotného srdce těchto hor.

„Dalekohledový průsek na Černou horu byl naprosto rovný a při pohledu od dolního konce vysokého lesa, kde průsek přetíná pramínek Kamenice, bylo mezi nádherným pyramidálním smrkem a lesem nahoře vedle průseku vidět kousek nebe, jako by se člověk díval dlouhou rourou dalekohledu. Tehdy byla celá Černá hora ještě přírodní rezervací, ale i tam exhalace zničily krásné jizerskohorské smrky.“

(Siegfried Weiss, O věčných proměnách lesa)

JIZERSKÁ OBLAST
TMAVÉ OBLOHY

IZERSKI PARK
CIEMNEGO NIEBA

Praktická část

6. Praktická část

„Poutník, který se vztahuje k přírodě s obdivem a láskou, vytváří jakýsi pomyslný most, jenž propojuje vnitřní a vnější skutečnost - objevuje žijící krajinu jako síť vztahů, do níž je vetkán, a odkrývá její příběhy jako skrytou paměť vlastní duše.“

(Jiří Zemánek)

6.1. Analýza

Proces, který se ukrývá za konečnou formou, je pro mne stěžejní. Než dojdou ke konečnému řešení, trávím dny, týdny a někdy měsíce poznáváním obsahu. Potřebuji se věcem dostat hluboko pod povrch, abych je pochopila a věděla, že jimi žiju. Věci a vztahy tvoří komplexní síť a navzájem jsou spolu propojené. Potřebujeme čas, abychom si tyto souvislosti uvědomili, protože často bývají na první pohled skryté. Když cítím, že poznáván tvář těchto věcí, můžu tvořit formu a plnit ji myšlenkami, ke kterým vedla dlouhá cesta. Jedině v té chvíli je pro mne dílo opravdové a může fungovat. Analýza je pouť, která pokládá otázky, na které si postupem času dokážeme odpovídat. Tyto otázky a odpovědi jsou skryté ve hmotě a tvoří její atmosféru.

Nachodila a najezdila jsem mnoho kilometrů, abych poznala srdce Jizerek. Nejtajuplnější zákoutí, která na mě dýchala samotou. Při svém toulání jsem poznala lidi, kteří mají k přírodě stejně silný vztah jako když milujete člověka. Opravdové horaly. Slyšela jsem mnoho příběhů o jizerských tajemstvích. Další informace jsem čerpala z hromady knih o Jizerkách, od kterých se dá jen těžko odtrhnout zrak, protože jsou plné fotek a map míst, která jsou vám vždy velmi povědomá a chcete o nich vědět víc a víc.

6.1.1. Otisky

Pamatuji si, že jsem z Jizerky táhla třiceti metrovou roli papíru na batohu přes Jelení stráň, abych do ní otiskla Pytlácké kameny. Padal poslední jarní sníh a nikdo nikde nebyl. Prolezla jsem skalní průrvou a byla spokojená, že jsem. A vážně jsem věřila, že na tom papíře je kousek nebe, mlhy, trochy lišejníků, děr od ostré žuly, a taky otisků tlapek jezevčíka pána, který dole pod věží nevěřicně kroutil hlavou. Jizerky kreslili to, co jsem já cítila.

6.1.2. Stopy

Jindy jsem chodila spát pod širé nebe na protější hřeben, Jizeru nebo Ptačí kupy. Dívala jsem se na nebe a pozorovala hvězdy. Ten čas byl mojí stopou v krajině. Cítila jsem tak malá, až mě někdy svírala tíseň. Moje smysly přijímaly každý vjem, který mě obklopoval a vrýval se mi hluboko do paměti. Pokaždé jsem cítila velkou úctu a pomíjivost okamžiku. Vše se měnilo v každé vteřině, ale přitom čas plynul najednou neuvěřitelně pomalu. To co se dělo, pro mě v ten okamžik bylo umělecké dílo samo o sobě. Věděla jsem, že každý můj krok a pohyb zůstane v paměti nejen mé, ale především v paměti krajiny. Svou přítomností jsem změnila strukturu krajiny. Moje přítomnost v ní zůstane navždy otisknutá, ačkoliv pro lidské oko tento otisk zmizí.

Psala jsem. Neustále jsem popisovala, co vidím. Na kusy papíru, které často zůstávaly mokré po kapsách péřovky, aby mi druhý den v teple připomněly, jak silná, nevyzpytatelná a krásná dokáže krajina skal a mlhy být.

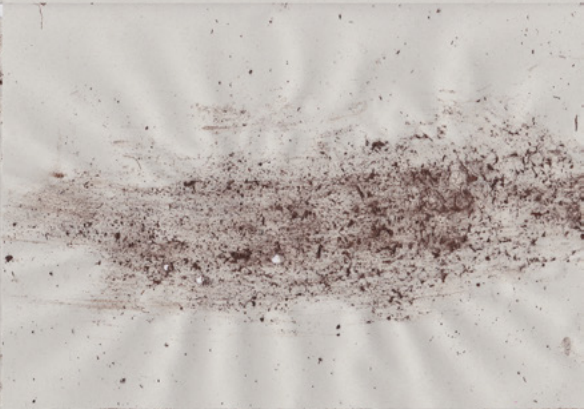
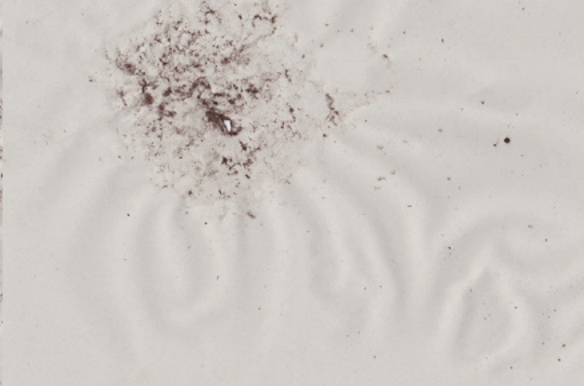
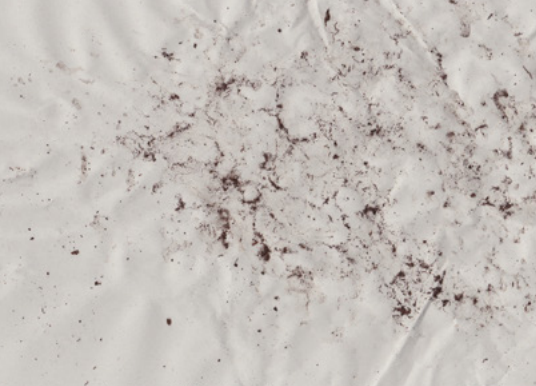
6.1.3. Přenesení krajiny

Nejradši mám čas, kdy slunce padá za horizont. V tu chvíli čas není. Slunce zapadá a mě mrazí v každíčkém kousku těla. Je to chvíle, kdy vím, že člověk není tak velký, jak se běžně jeví. Je to ta chvíle, která je vznešená a nesnesitelně silná, ale zároveň je plná klidu, protože to zapadající slunce snad druhý den vyjde zase znovu. V tu chvíli je ticho a krajina se pomíjivě zastaví, aby mohla dál pokračovat ve svém životu.

Jsem člověk, který trpí potřebou odnášet si věci z místa na místo. Někdy mám pocit, že můžu přenést okamžik, že můžu přenést celou krajinu pomocí své mysli. A tak jsem se nějakou dobu snažila sesbírat střípky jizerské krajiny a přenést ji tam, kde chybí. Měla jsem možnost tento pokus uskutečnit v rámci výstavy Chybění v libereckém podzemí. Zkoumala jsem právě ten moment, kdy slunce mizí za okraj Země a naprosto změni obraz celého prostoru kolem nás. Proč je zrovna v tu chvíli obloha červená, když celý den je nad námi modré nebe? Jak se světlo rozkládá a proč v nás vyvolává tak niterné pocity? Zkoušela jsem tento obraz, moment a vlastně i tajemství přenést do zcela jiného prostoru a vyvolat tak prožitek a vzpomínku na krajinu, kterou v sobě nosím. Vytvořit prostředí, které vytvoří v každém z nás svou vlastní imaginaci a příběh.

Tvořila jsem tedy drobnější instalace, díky kterým ožívala krajina především v našich představách. Člověk a krajina spolu přirozeně splývali. Cesta se proměnila v cíl.

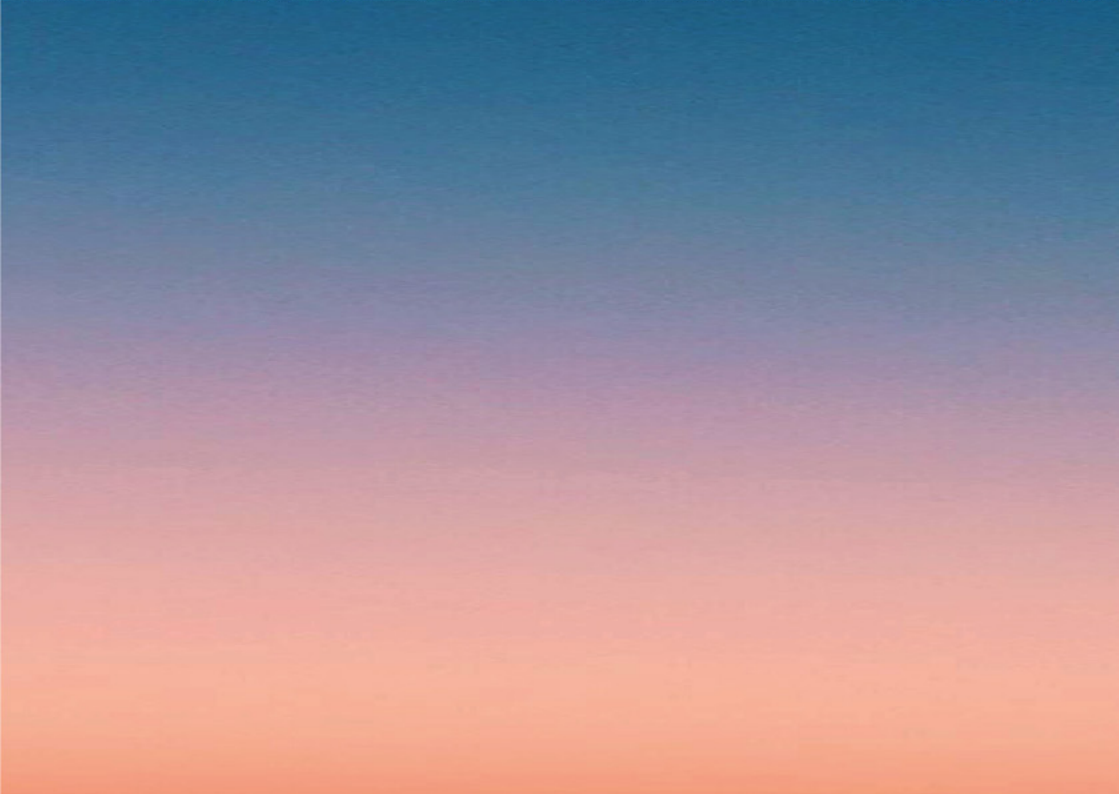

Předpokládáme, ať by člověk
se opáku přenesl z rodné
krajiny do nových domů
a tam již nechal na neštěstí
jedenho z nejvyšších stálů.
Když by se setkal a roztáhl,
pomyslel by si, ať se vrátí
z hrozného světa, ať ať byl
přenesen do jiné země. Všude
zdálo by se mu jiné než to,
co kdy viděl nebo se předstíral
dříve. Lhostejnost by střídala
některou vlastní existenci.
Má a psychický slunce
existenci by čas a krajina
ukázala svou nejistotu.

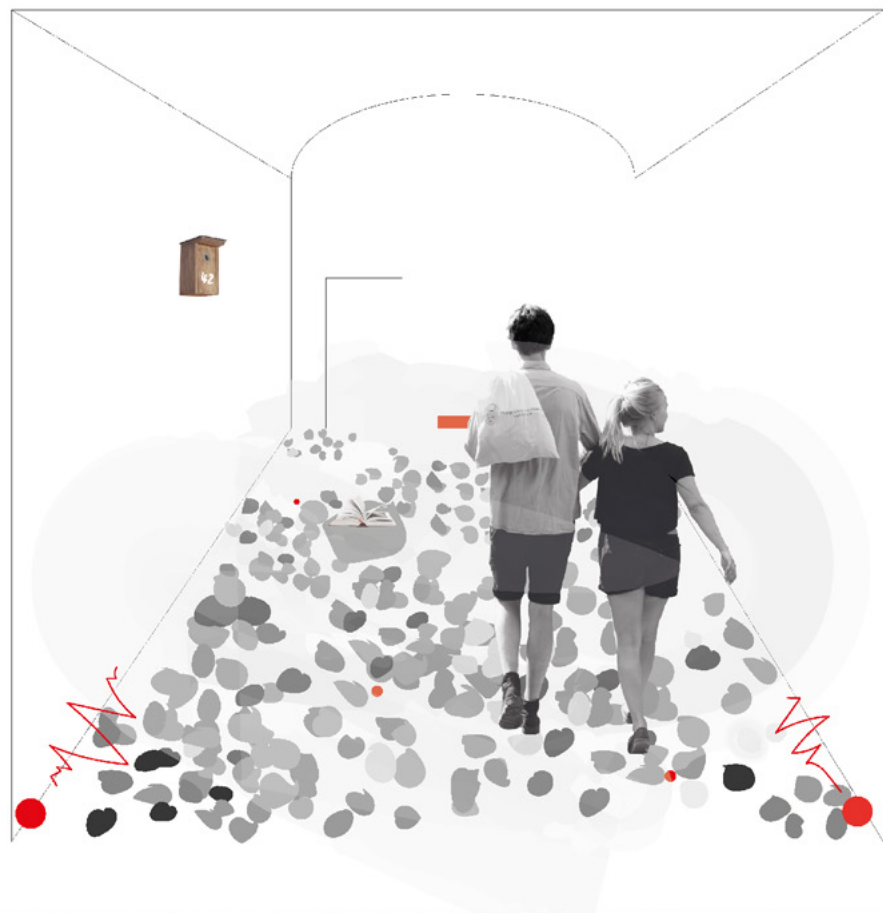

bylo úplně jiné než dříve
sam nakonec uprostřed
nížko.

uprostřed lesa je
cítila nové zvláště než
je zvláště sedí a když,
uprostřed něžní samoty.

každá věc je v elu
vážně. každý den se
sam svým, aby nedala
rozpuštit vodu s
cítila, kde na vše.

uprostřed mlhy
odtáhá od žuly
s pokynem chodidel,
zvláště s nekonečným
horizontem
si cítím celá.

Jizerské pohledy

6.2. Jizerské vyhlídky - koncept

Vytvořila jsem koncept jizerských vyhlídek, které ukazují tři důležité elementy Jizerských hor. Každá krajina je něčím typická, tvář té naší tvoří bukové lesy, oblast tmavé oblohy a dalekozraké lesní průseky. Tyto tři elementy vytváří cestu napříč Jizerkami.

Vyhlídky vychází z tvaru útulen, tzv. “áček“, které jsou pro Jizerky nebo Krkonoše typické. Tento tvar jsem vzala a otáčela ho různými směry tak, aby každý zapadl do krajiny a ukázal element a charakter místa, ve kterém se nachází. V bučinách se díváme skrz horizontální průhled vyhlídky na majestátné vertikály buků. V oblasti tmavé oblohy se zase díváme skrz kruhový stropní otvor na hvězdné nebe. Třetí vyhlídka nám skrz svůj vertikální průhled pomáhá umocnit pocit nekonečných cest, kterými jsou Jizerky protkané.

V případě realizace v krajině budou mít vyhlídky omezenou životnost. Postupem času se s největší pravděpodobností začnou rozpadat a budou muset z místa zmizet. Je to ale právě pomíjivost, která dává věci své kouzlo. O objekt se člověk bude muset průběžně starat a udržovat jeho kvalitu. Myslím, že je to možnost uvědomit si, jaký vztah k přírodě máme a vědět, že by nám neměla být lhostejná. Při vymýšlení návrhu jsem si prošla mnoha fázemi. Vyhlídky měly původně sloužit jako útulny - nouzová nocoviště, ale postupem času mě podstata zavedla ke konceptu vyhlídek do srdce krajiny. Považuji je spíše jako objekty, které mi mohou pomoci lépe vnímat detaily a krajinu prožít. Zrak zde hraje důležitou roli. Myslím, že se často zapomínáme dívat a uniká nám mnoho krásného kolem nás.

JIZERSKÉ HORY

KRAJINA

ELEMENTY

GESTA

SMYSLY

ZRAK

VJEM

PROŽITEK

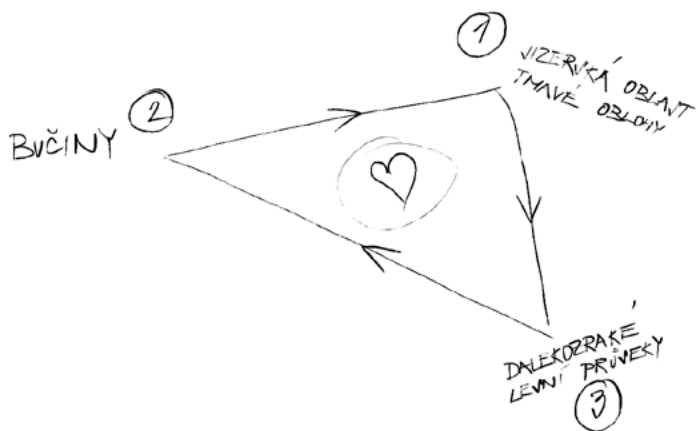
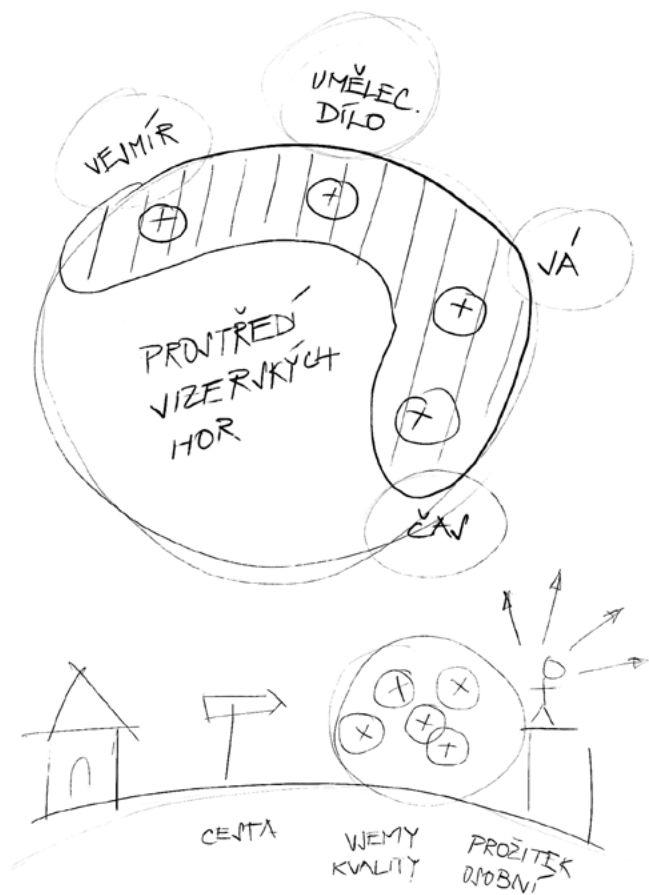
PŘEDSTAVA

OBRAZ

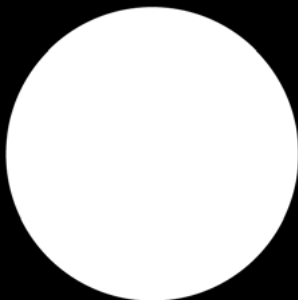
VNITŘNÍ KRAJINA

PROSTŘEDÍ

ČLOVĚK

průběh
reže

hřívá

dalekohled
při seby

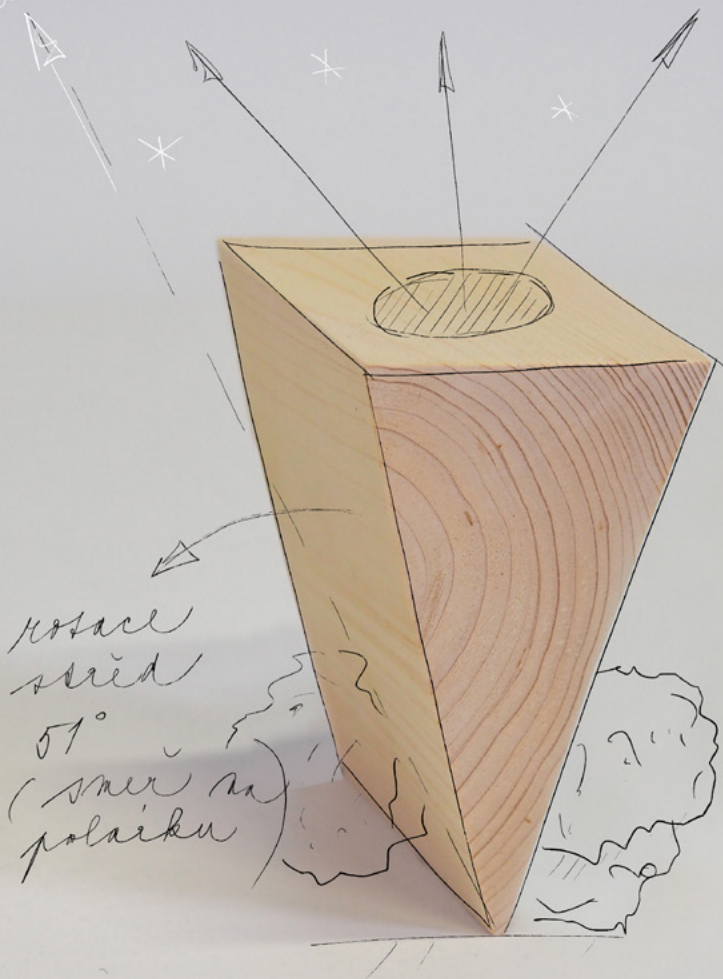

→ přírodní strom
včelstev - "AČKA"

polárka *

rotační
střed
51°
(směr na
polárku)

kréčné nebe

6.2.1. Hvězdné nebe

Jizerky jsou jedinečné pro území jasné oblohy s hvězdami, kam lidský zdroj světla jen málo dosáhne. Je to místo klidu. Místo, kde můžete spatřit polární zář, aniž byste museli jezdit na “sever“ a místo, kde se můžete toulat krajinou jen za měsíčního světla. Navrhla jsem stavbu, uvnitř které máme možnost se na okamžik zastavit, zbystřit pouze zrak a pozorovat hvězdné nebe nad hlavou. Celá stavba je z vnější strany a uvnitř černá tak, aby člověka nic při pozorování nerušilo. Uvnitř si můžeme lehnout podobně jako v planetáriu a svůj pohled směřovat vzhůru k obloze.

Inspirace

James Turrell - *Skyspaces*

Lokace

Rozcestí u Pytláckých kamenů, hřeben nad osadou Jizerka, Jizerská oblast tmavé oblohy

Materiál

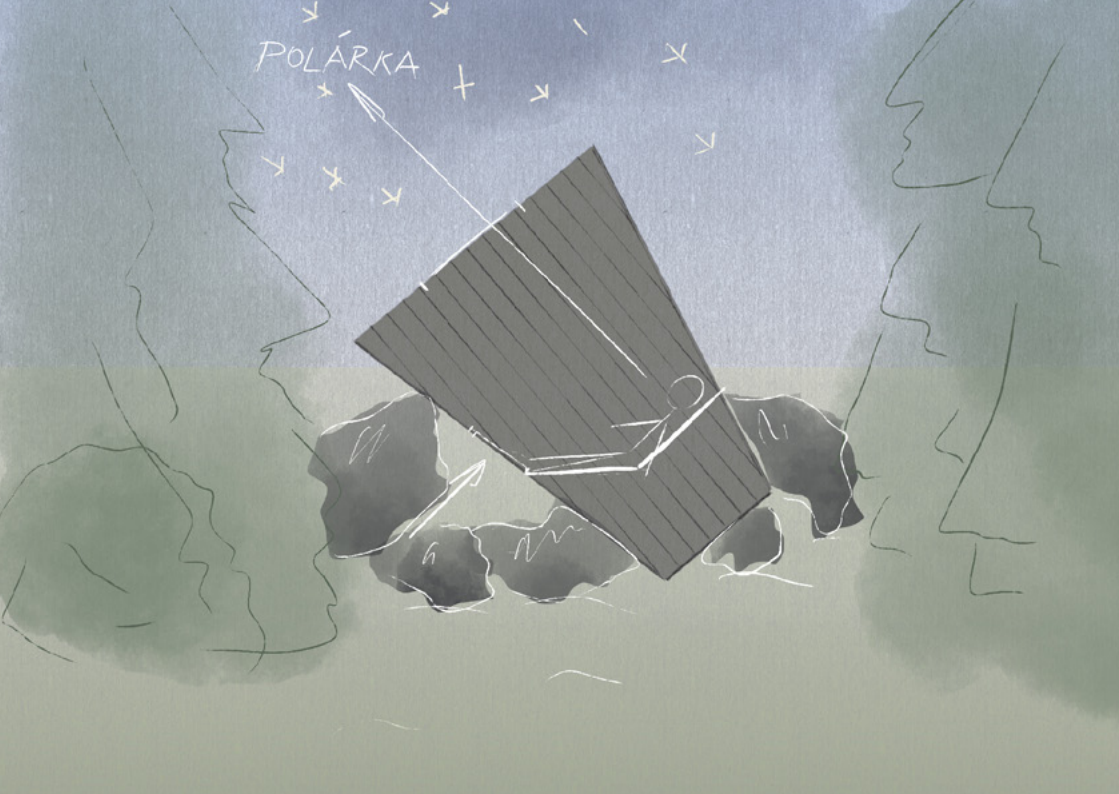
Na stavbu jsem použila smrkové dřevo. Vnější plášť je ze smrkových palubek 19 x 175 mm. Palubky jsou umístěné ve vertikálním směru. Na nosnou konstrukci jsou využity smrkové trámy 50 x 100 mm. Vnitřní pohledové pláštění je, stejně jako vnější plocha, obložená vertikálně smrkovými palubkami. Na strop vyhlídky je použita biodeska, popř. voděodolná překližka. Dřevo je napuštěno několika vrstvami dřevního téru s příměsí pigmentu kovářské černě, kvůli přírodnímu složení. Dřevní tér slouží jako ochrana proti vnějším vlivům a škůdcům. Spoje jsou provedeny konstrukčními vruty. Původně bylo zamýšleno využít techniku opalování dřeva.

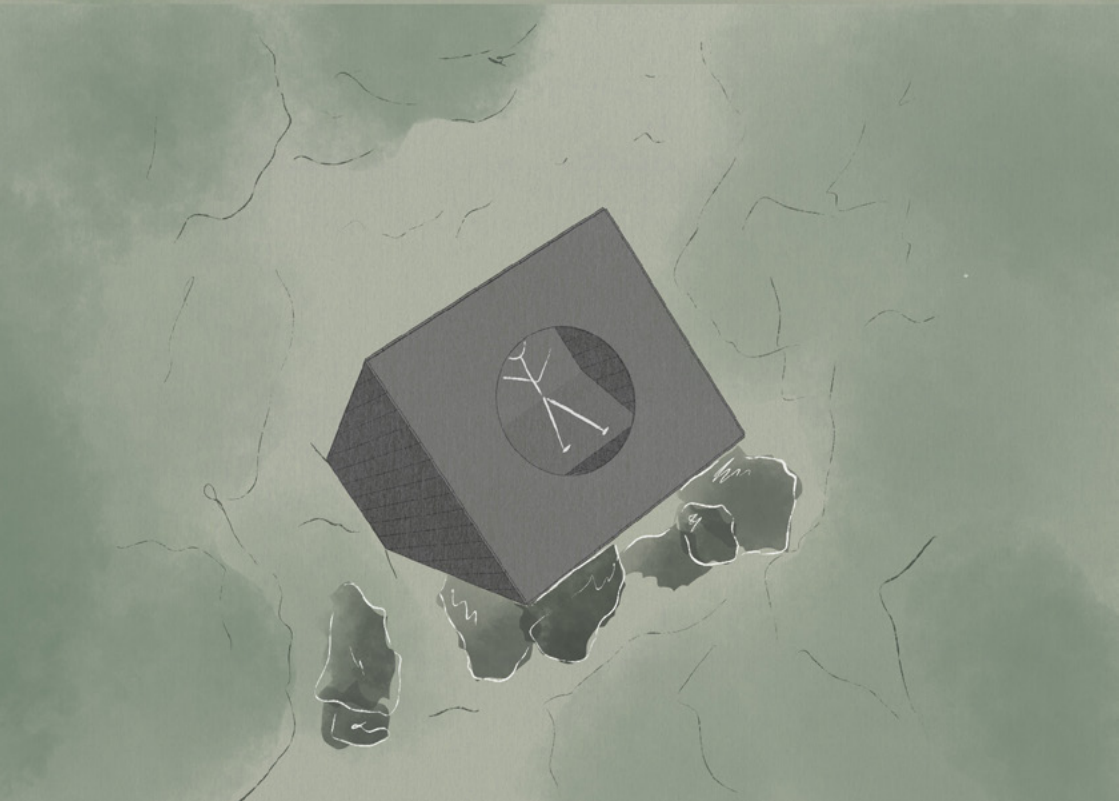
Realizace

Tuto stavbu jsem se rozhodla zrealizovat. Ačkoliv je vyhlídka navržena pro to, aby plnila funkci hvězdárny na konkrétním místě v oblasti tmavé oblohy a pohled z ní směřoval na nebe, které je minimálně znečištěné světelným smogem, pro obhajobu a prezentaci diplomové práce jsem zvolila možnost postavit vyhlídku v univerzitním parku nad budovou G. Nosnou konstrukci jsem si podle plánu připravila předem. Kromě konstrukce jsem připravila smrkové palubky, které jsem musela tenčit, tak aby byl spoj mezi prkny co nejmenší a plocha tvořila vizuálně lépe celek. Původním záměrem bylo vyhlídku postavit přímo vertikálně, aby nebe bylo přesně nad námi. Uvědomila jsem si ale, že je osa naší země nakloněná, míří na sever a svírá úhel 23° ke kolmici na rovinu oběhu. Proto mi při konstrukci začalo dávat smysl celou stavbu naklonit do úhlu tak, aby její středová osa směřovala, stejně jako osa země, přímo na sever, kde můžeme na jasné obloze vidět Severku, ta leží na severní nebeském pólu. Vypočítala jsem si úhel sklonu v závislosti na tom, v jaké severní šířce se nacházíme (Liberec 50° , Jizerské hory 51°). Pokud by stavba zůstala v krajině, její životnost odhaduji na několik let vzhledem k horským podmínkám, často extrémnímu počasí a škůdcům. Vyhlídka nese tedy myšlenku pomíjivosti, kdy je její existence omezená na určitou dobu a člověk musí vynaložit úsilí, aby se o stavbu v průběhu staral.

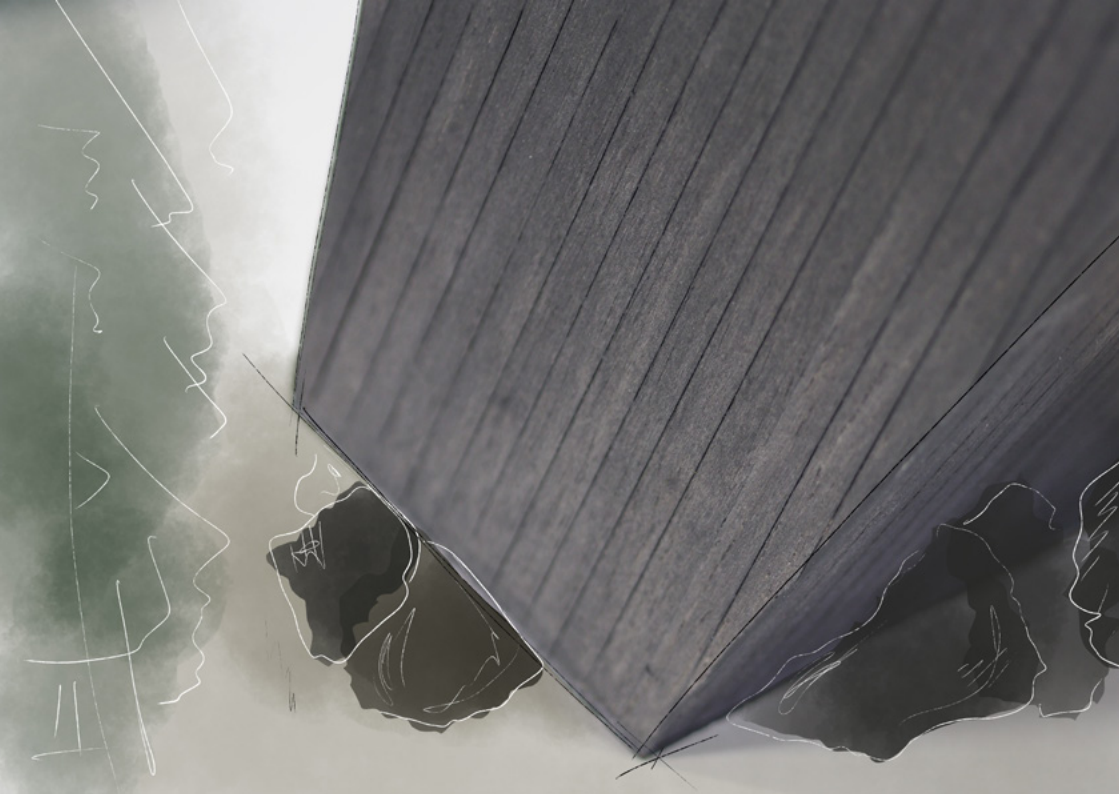
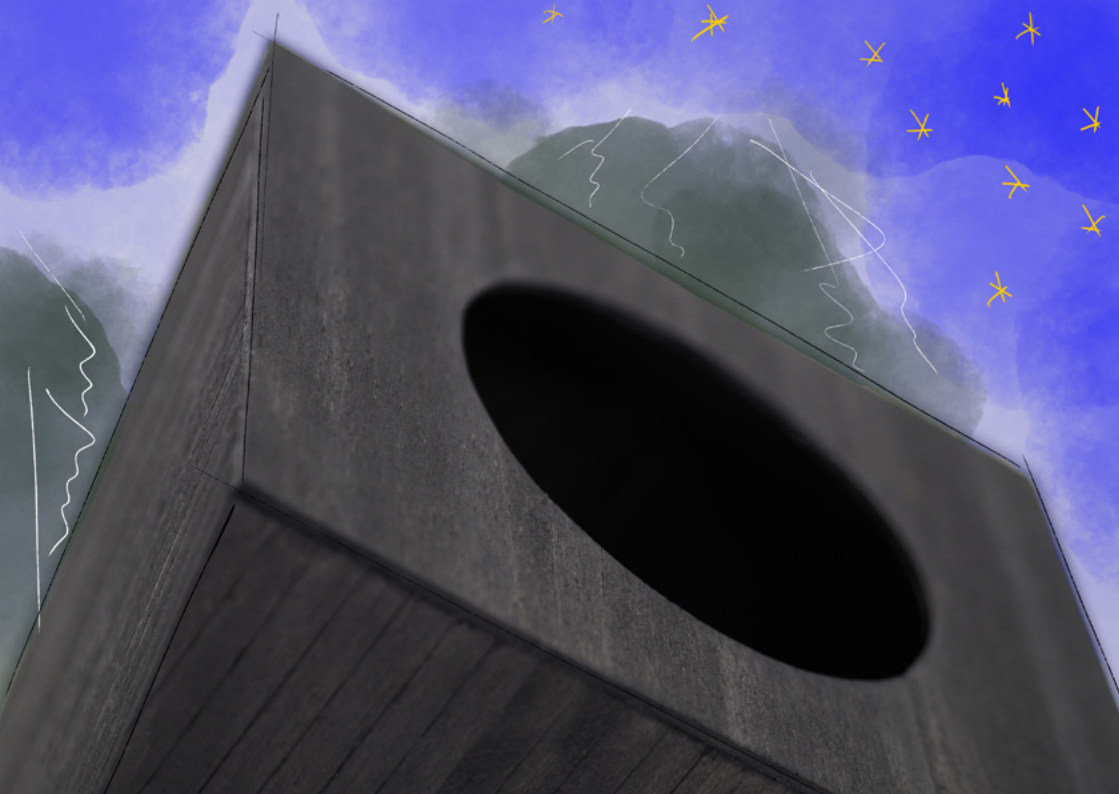

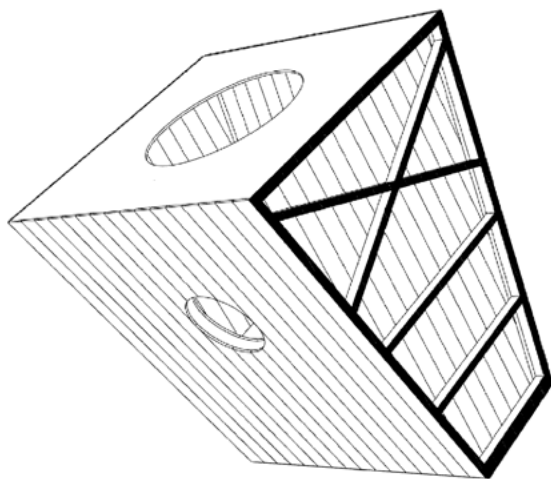
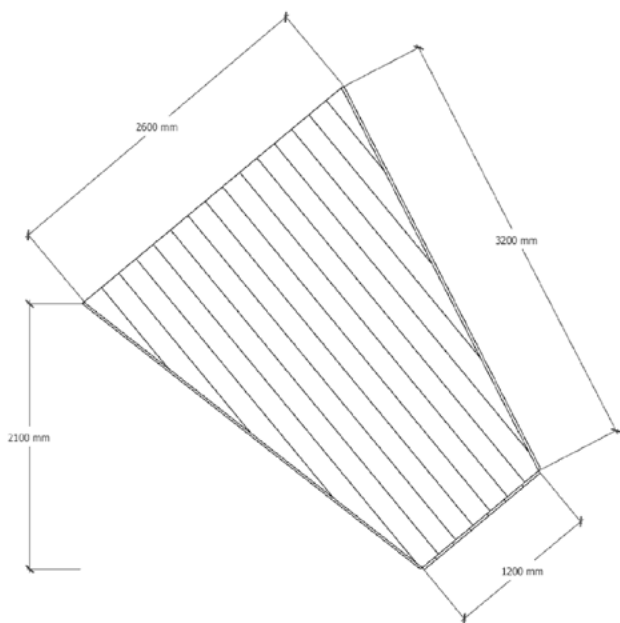

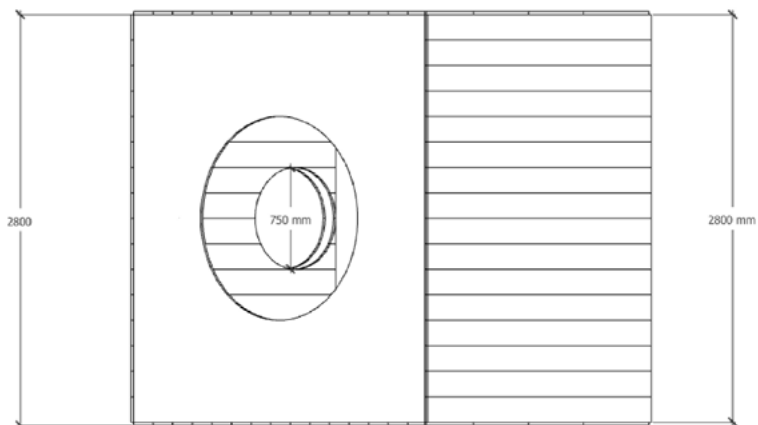
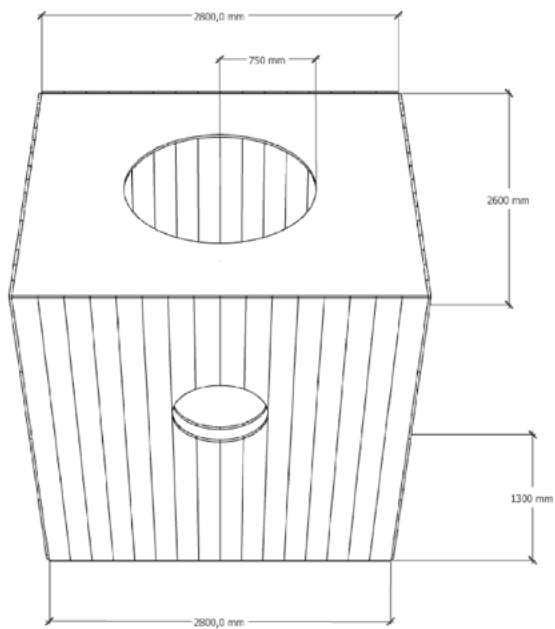

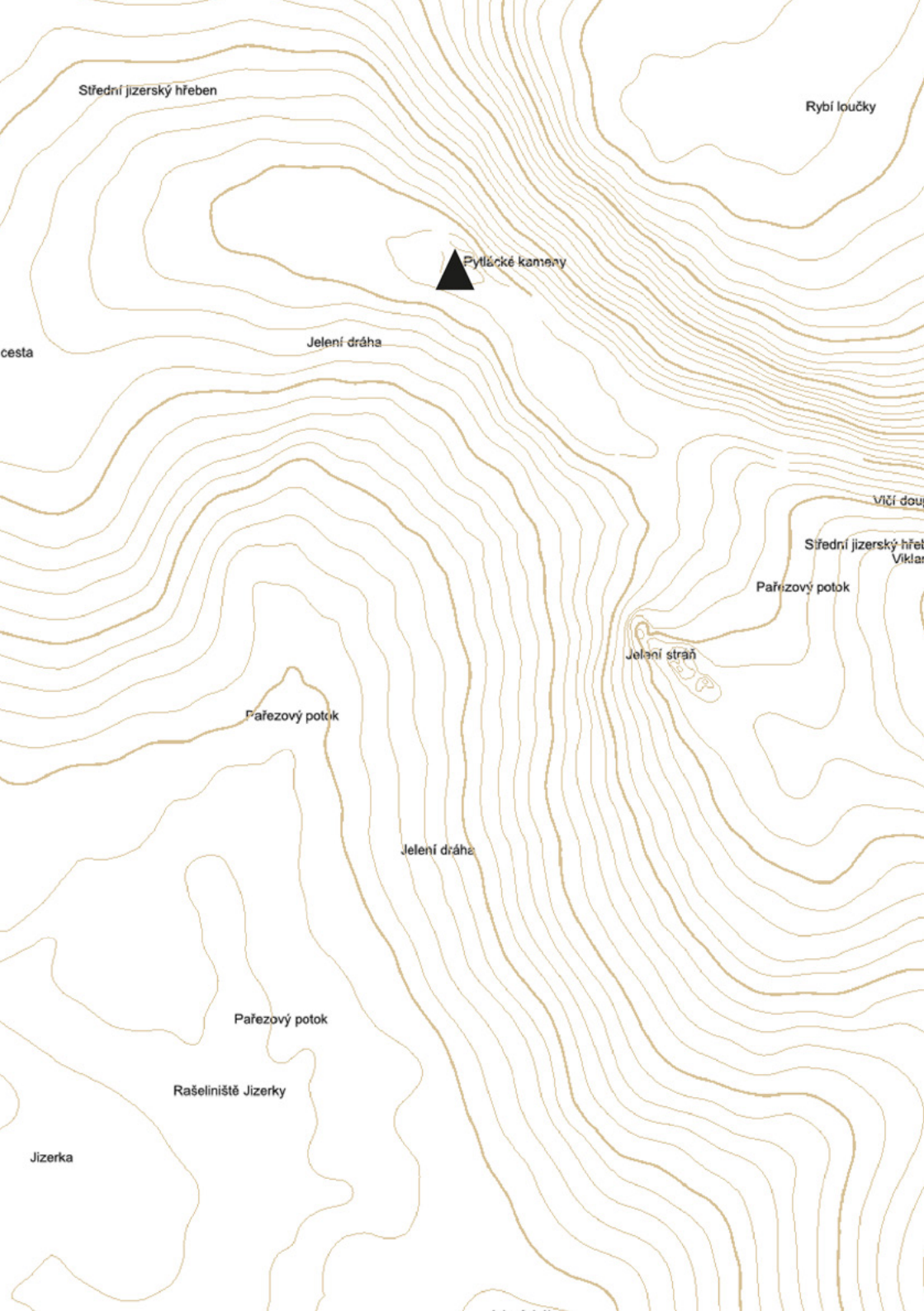

Střední jizerský hřeben

Rybí loučky

Pytlácké kamany

Jelení dráha

cesta

Vlčí dou

Sřední jizerský hřet

Viklan

Pařezový potok

Jelenaí strán

Pařezový potok

Jelení dráha

Pařezový potok

Rašeliniště Jizerky

Jizerka

dekorativní průřezy
→ rosnice

průřez

6.2.2. Dalekozraké průseky

Lokace

Dalekozraký lesní průsek, Vlčí Kámen, “Velbloud“, okolí Nové louky

Materiál

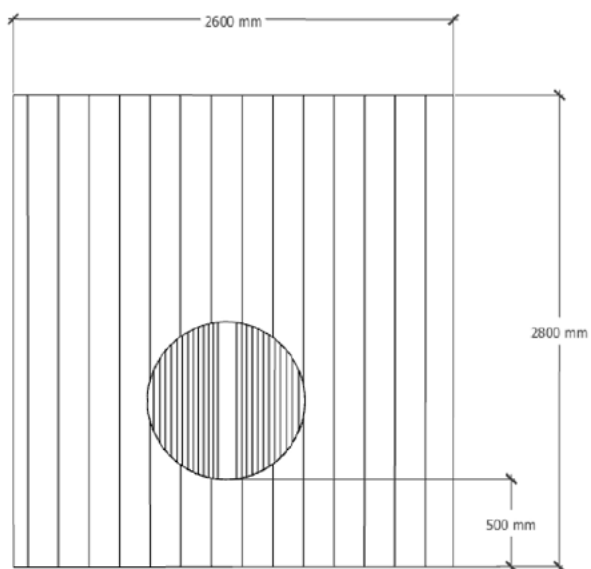
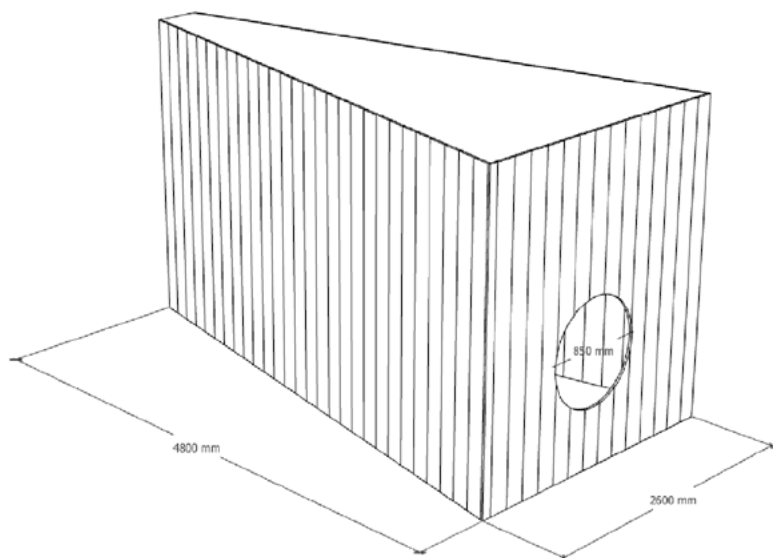
Stavebním materiálem je smrkové dřevo. Vnější plášť je ze smrkových palubek 19 x 175 mm. Palubky jsou umístěné ve vertikálním směru. Na nosnou konstrukci jsou využity smrkové trámy 50 x 100 mm. Vnitřní pohledové pláštění je, stejně jako vnější plocha, obložená vertikálně smrkovými palubkami. Na stro vyhlídky je použita biodeska, popř. voděodolná překližka. Dřevo je napuštěno několika vrtvami dřevního téru s příměsí pigmentu kovářské černě. Dřevní tér slouží jako ochrana proti vnějším vlivům a škůdcům. Spoje jsou provedeny konstrukčními vruty. Původně bylo zamýšleno využít techniku opalování dřeva.

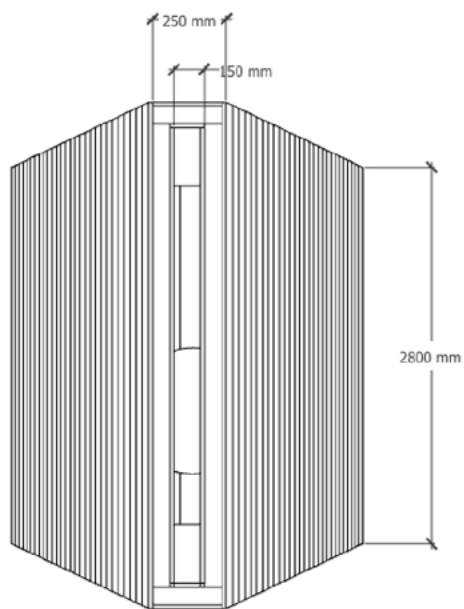
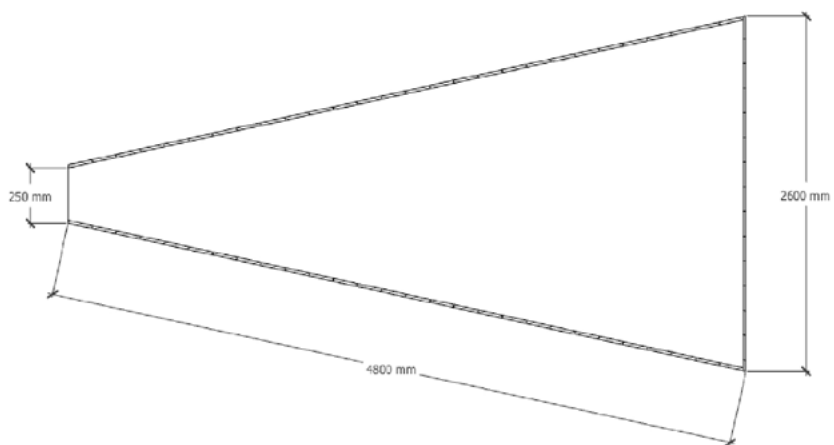

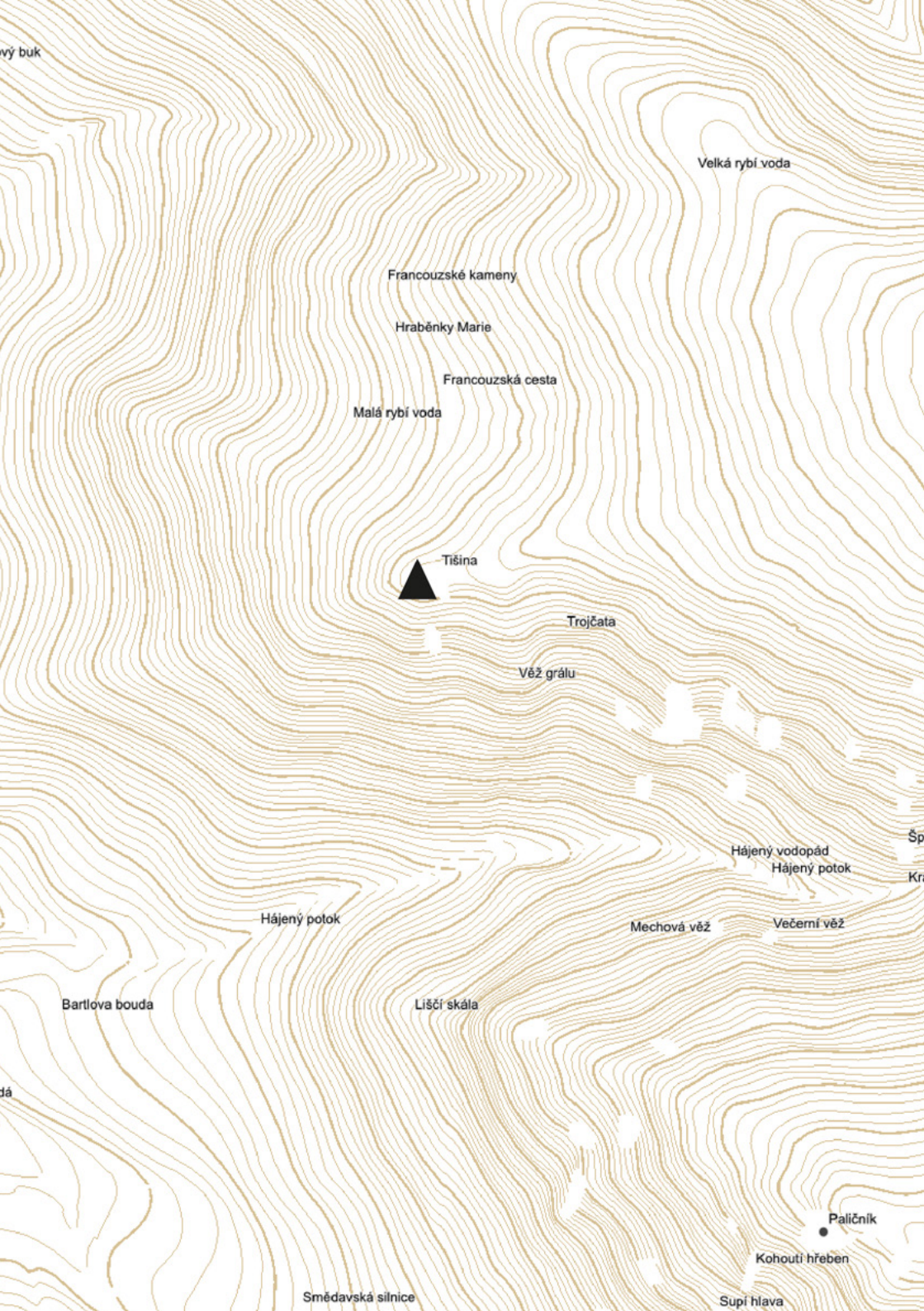

Francouzské kameny

Hraběnky Marie

Francouzská cesta

Malá rybí voda

Velká rybí voda

Tišina

Trojčata

Věž grálu

Hájený vodopád

Hájený potok

Hájený potok

Mechová věž

Večerní věž

Bartlova bouda

Liščí skála

Paličník

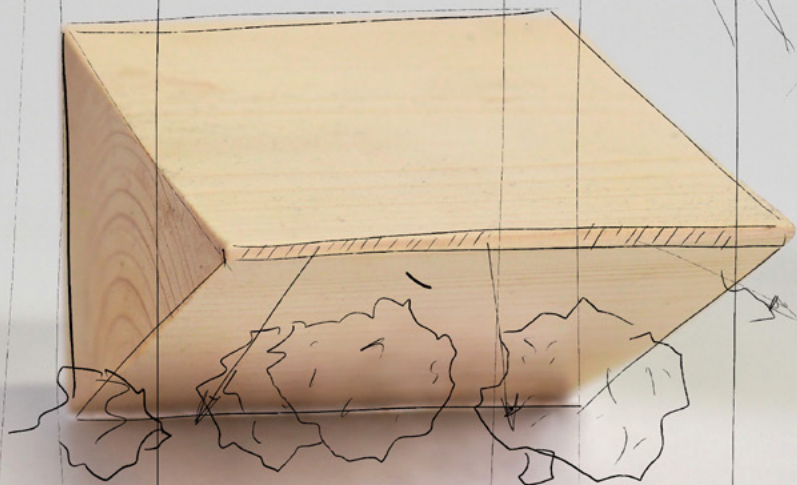
Kohoutí hřeben

Smědavská silnice

Supí hlava

Lucy

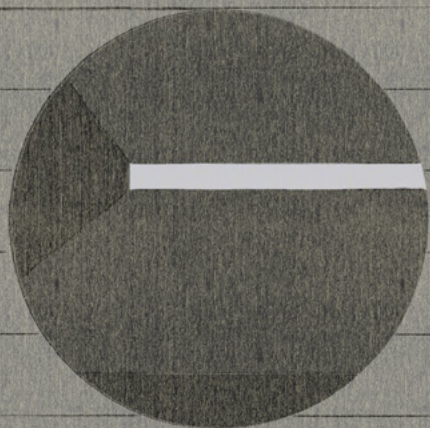
6.2.3. Bučiny

Lokace

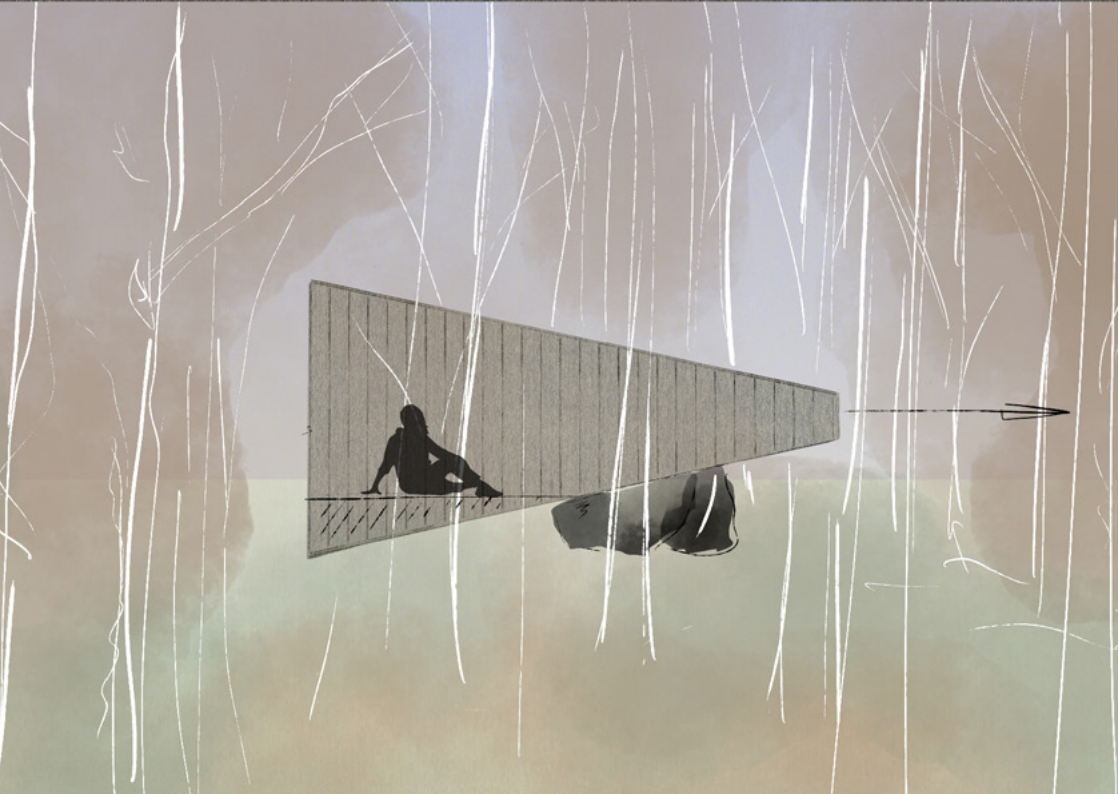
Jizerskohorské bučiny - oblast kolem Tišiny, věž Kamínek

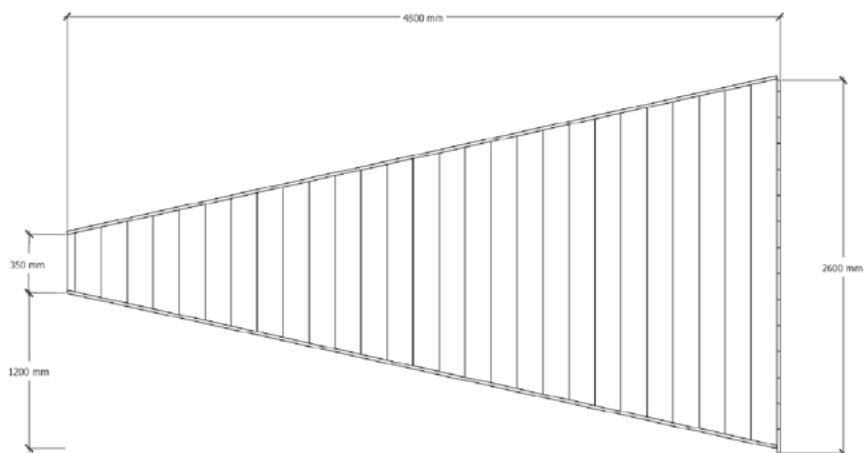
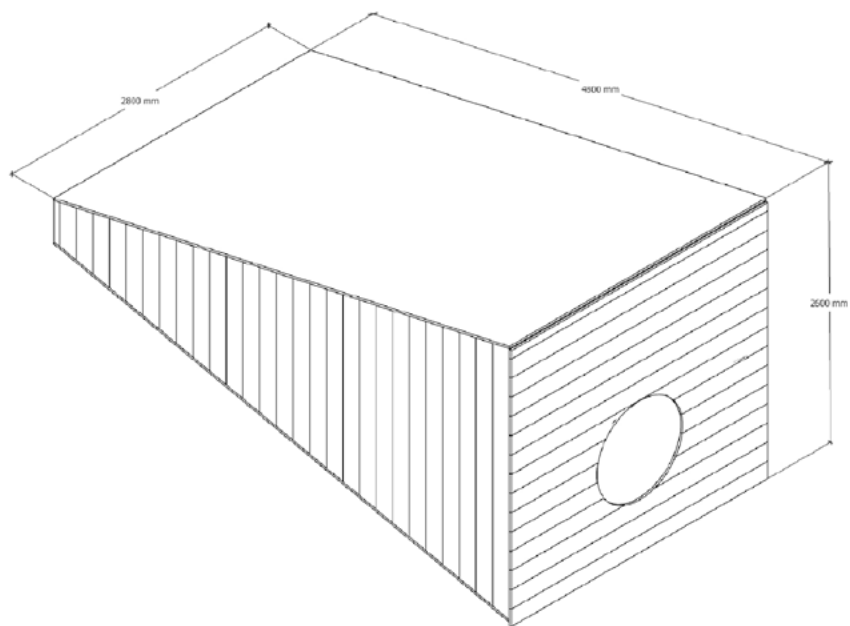
Materiál a konstrukce

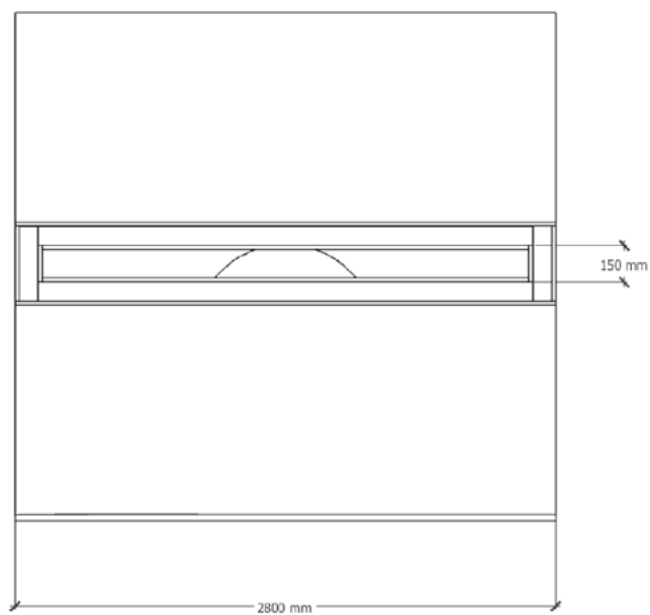
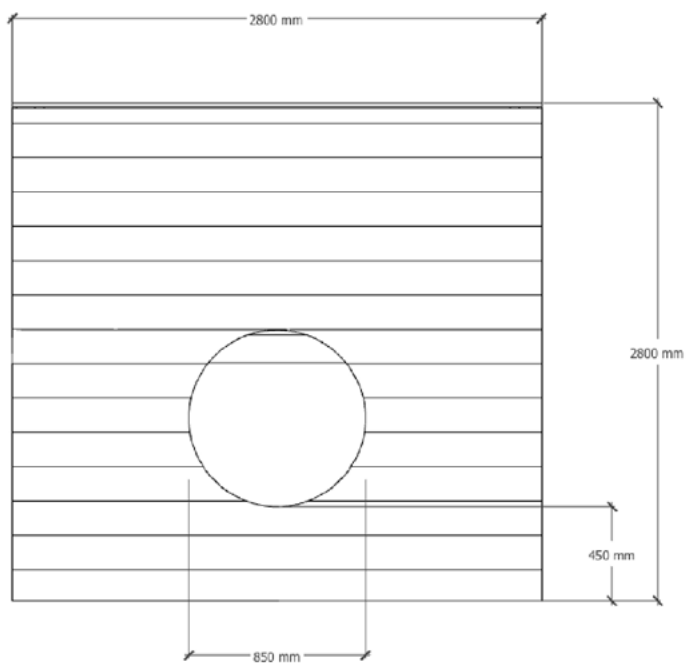
Stavebním materiálem je smrkové dřevo. Vnější plášť je ze smrkových palubek 19 x 175 mm. Palubky jsou umístěné ve vertikálním směru. Na nosnou konstrukci jsou využity smrkové trámy 50 x 100 mm. Vnitřní pohledové pláštění je, stejně jako vnější plocha, obložená vertikálně smrkovými palubkami. Dřevo by mělo být napuštěno několika nátěry dřevního téru s příměsí pigmentu kovářské černě, kvůli přírodnímu složení. Dřevní tér slouží jako ochrana proti vnějším vlivům a škůdcům. Původně bylo zamýšleno využít techniku opalování dřeva. Spoje jsou provedeny konstrukčními vruty.

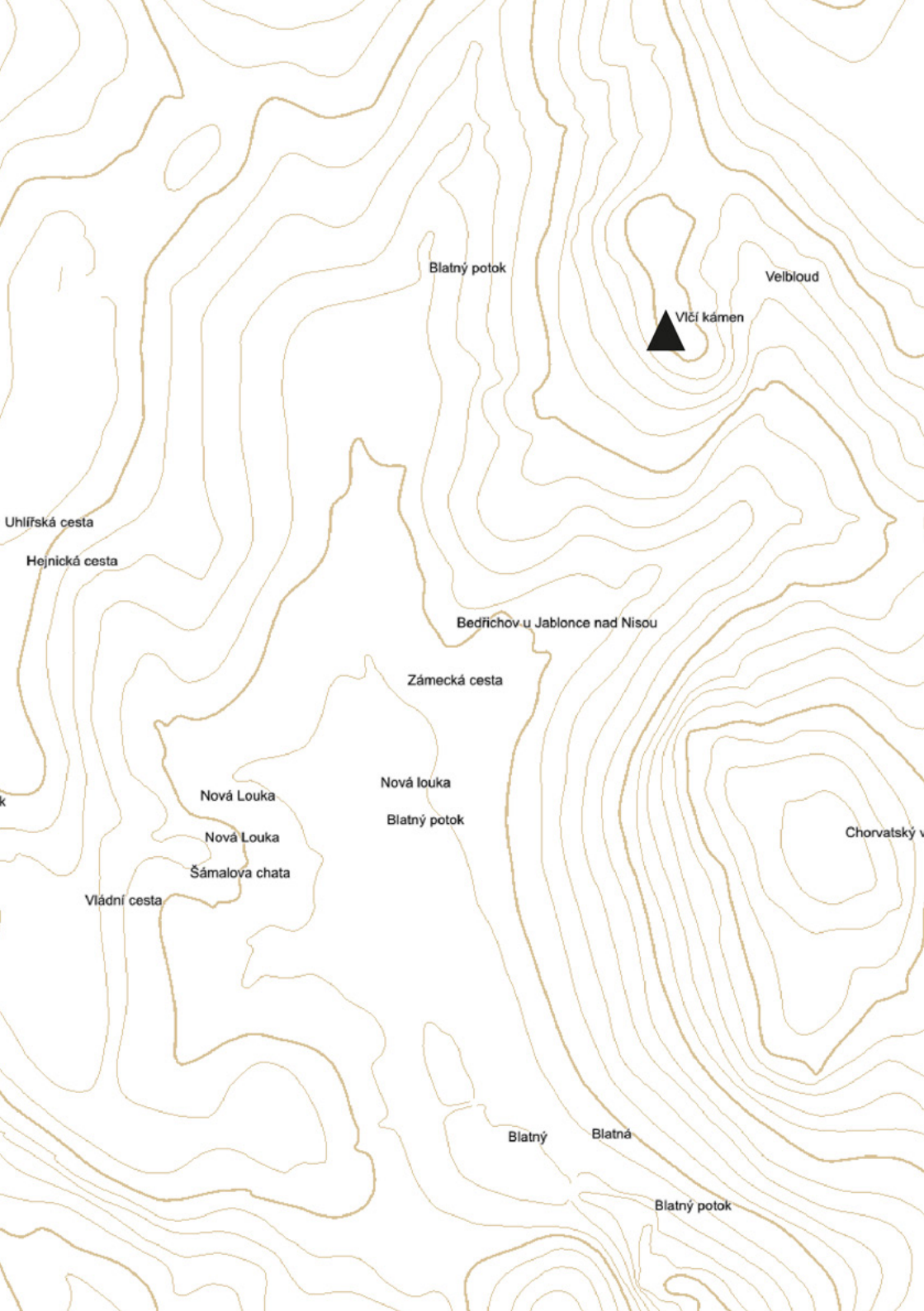

Blatný potok

Velbloud

Vlčí kámen

Uhlířská cesta

Hejnická cesta

Bedřichov u Jablonce nad Nisou

Zámecká cesta

Nová Louka

Nová louka

Nová Louka

Blatný potok

Šámalova chata

Vládní cesta

Chorvatský v

Blatný

Blatná

Blatný potok

*„V zimní noci za jekotu bouře,
zuřící kdys tu, na této hoře,
zmizeli tři poutníci pod sněhem
a nevěděli vůbec, kudy ven.
Až po hodinách, propadli zlým úzkostem,
nalezli zas cestu k lidským bytostem.
Pamatuj proto, poutníče, že v klínu těchto hor,
přečasto bývá zima lýtý tvor!”*

Sedlo Holubníku

Závěr

Při analýze projektu jsem musela poznat a pochopit mnoho pojmů, jako například, co je to krajina, prostor nebo prostředí. Zjistila jsem, že cesta není pouze stopa za stopou, ale složitý proces uvnitř nás. Naučila jsem se pracovat se dřevem a pochopila, jak je důležité přemýšlet nejen koncepčně, ale i prakticky.

Při výběru tématu diplomové práce jsem příliš dlouho neváhala a věděla, že krajina Jizerských hor čeká na mé probádání. Během roku a půl jsem se toulala křížem krážem hlubokými lesy a poznávala krásu těch neopuštěnějších míst. Při analýze tohoto prostředí jsem se naučila vnímat věci, které jindy mému oku přišly běžné. Začala jsem nacházet krásu krajiny a uvědomovat si mnohem více její kvality.

V prvních pokusech o vytvoření výtvarného díla jsem se soustředila především na sebe a vztah, jaký ke krajině mám. Vznikaly menší instalace a akce, které jsem zachycovala do fotografií a také především deníkových zápisků z putování. Postupem času jsem si uvědomila, že bych ráda předala ostatním to, jak lze na krajinu nahlížet, a co je pro tu naši jizerskou vlastně typické. Chtěla jsem vytvořit místo, kde člověk zbystří svoje smysly a na pár okamžiků se zastaví a oprostí od zbytečných všedních myšlenek a vlivů.

Našla jsem tři elementy, kterými se jizerská krajina odlišuje od jiných hor - Jizerskou oblast tmavé oblohy, tajemné bukové lesy a lesní průseky, které tvoří nekonečnou síť cest napříč Jizerkami. Vytvořila jsem z těchto elementů cestu, díky které má člověk možnost poznat lépe zdejší krajinu. A možná, že díky této krajině dostane čas a prostor najít tu svou, krajinu uvnitř sebe.

V druhé fázi jsem tyto znalosti a souvislosti využila k tomu, abych se postavila výzvě a vytvořila hmotné dílo a zasáhla tak do rázu tohoto prostředí. Z počátku jsem se bála, že můj zásah nebude dostatečně citlivý a naruším tak přirozený chod přírody. Nakonec jsem ale došla k názoru, že toto místo a objekt tvořím s empatií, a ač do krajiny přináším člověkem zpracované materiály, vytvářím dílo, které má lidem pomoci tuto milovanou krajinu lépe poznat a vytvořit si k ní pouto. Otevřít oči, zbystřit sluch a uvědomit si krásu a velikost přírody, která nás v tu chvíli pozvala do svého domova.

Abych nezůstala pouze u teorie a vizualizací na papíře, vytvořila jsem dřevěnou vyhlídku v reálných rozměrech. Téma noční oblohy a světelného znečištění je pro mne tak silné, že jsem zvolila pro realizaci právě vyhlídku, kterou často nazývám hvězdárnou, můžete z ní totiž vidět noční oblohu plnou jasných hvězd. Její tvar vychází ze tvaru přístřešků, které slouží jako útulny pro turisty a často jim říkáme “Áčka”. Osa stavby míří směrem na Polárku, takže je celá vyhlídka natočená do úhlu 51 stupňů.

Svou práci považuji za úspěšnou, protože mi přinesla mnoho znalostí v širokém rozsahu a naučila jsem se mnoho nových praktických dovedností. Pochopila jsem, že architektura, ač drobná, je velmi komplexní obor a je zde nutné nebýt pouze umělcem, ale také člověkem s praktickým uvažováním. Jedno bez druhého nefunguje. Jsem ráda, že došlo k samotné realizaci, protože si myslím, že bez praxe se člověk nikdy neposune dále a jediné chyby a kritika mohou jeho práci udělat lepší.

Seznam použité literatury

- [1] LOSKOT, Richard, JIRÁKOVÁ, Rozárka, ed. Subjektivní encyklopedie. [Praha]: Společnost Jindřicha Chalupeckého, 2020. ISBN 978-80-90-75-61-2-0.
- [2] NEVRLÝ, Miloslav. Kniha o Jizerských horách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1976. ISBN 45-005-75.
- [3] CÍLEK, Václav, Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu. 2., dopl. vyd. Praha: Dokořán, 2005. ISBN 80-736-3042-7.
- [4] CÍLEK, Václav. Kameny a hvězdy. Praha: Dokořán, 1978. ISBN 978-80-7363-603-6.
- [5] STIBRAL, Karel. Estetika přírody: k historii estetického oceňování krajiny. 2., dopl. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2019. Estetika (Pavel Mervart). ISBN 978-80-7465-402-2.
- [6] ŘEHÁČEK, Marek a Jan PIKOUS. Příběhy skalních vyhlídek: Jizerských hor. Liberec: Nakladatelství Petr Polda, 2020. ISBN 978-80-906804-6-3.
- [7] FRAMPTON, Kenneth, James CORNER, Stefan KÖRNER a Jana TICHÁ. Architektura a krajiny: texty o moderní a současné architektuře VII. Praha: Zlatý řez, 2017. ISBN 978-80-88033-04-2.
- [8] FRANKL, Viktor Emil. Prožitek hor a zkušenost smyslu. Brno: Cesta, 2014. ISBN 978-80-7295-185-7.

[9] MACFARLANE, Robert. Hory v hlavě: dějiny jedné fascinace. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4906-1.

[10] SVENSEN, Henrik. Uhranuti výšinami: dějiny hor a proč nás přitahují. Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2067-7.

[11] SÁDLO, Jiří. KRAJINA!: průchod okolím v příkladech. Praha: Kodudek, Josef Šolc, 2019. ISBN 978-80-906311-5-1.

[12] PIKOUS, Jan a Šimon PIKOUS. Poezie jizerské žuly. Liberec: Pavel Akrman - epicentrum a Ateliér batří Pikousů, 2002. ISBN 80-238-93041.

[13] Intro: Dřevo. 2020. Vega, 2020. ISSN 2570-7744.

[14] VÁCLAVEK, Lubomír, Wolfgang GINZEL, Siegfried WEISS a Miloslav NEVRLÝ. Jizerské ticho. Druhé. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1979. ISBN 45-003-80.

[15] LÍN, Zdeněk a Pavel D. VINKLÁT. Krajiny Jizerských hor: Landschaften des Isergebirges. Liberec: Knihy 555, 2004. ISBN 80-866-6008-7.

[16] WEISS, Siegfried. O věčných proměnách lesa. Liberec: Roman Karpas RK, 2018. ISBN 978-80-87100-41-7.

[17] BENYOVSKÝ, Ladislav, Jakub ČEŠKA, Josef FULTA, Martin LESKOVJAN a Aleš NOVÁK. Člověk mezi rozprostraněností a krajinou: Studie k rozmanitosti chápání prostoru. Praha: TOGGA, 2008. ISBN 978-80-87258-04-0.

[18] SCHMELZOVÁ, Radoslava. Současná umělecká díla v krajině. Praha: Academia. ISBN 9788020022752

[19] NEVRLÝ, Miloslav. Větrné toulání v hedvábných časech. Vyd. 3., rozš. Praha: Junák - svaz skautů a skautek ČR, 2014. ISBN 978-80-7501060-5.

[20] OREL, Miroslav a Věra FACOVÁ. Člověk, jeho smysly a svět. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-802-4729-466.

Seznam dalších zdrojů

[21] Česká astronomická společnost [online]. Brno: Česká astronomická společnost, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.astro.cz/rady/svetelne-znecistení/oblasti-tmave-oblohy/jizerska-oblast-tmave-oblohy.html>

[22] ČT24 [online]. Praha: Česká televize, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/veda/2968088-jizerska-oblast-tmave-oblohy-funguje-10-let-je-v-ni-videt-stokrat-vic-hvezd-nez-ve>

[23] Roden Crater. Roden Crater [online]. USA: Skystone Foundatio, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://rodencrater.com/>

[24] Polní kaple Bruder Klaus. Archiweb [online]. Praha: internetové centrum architektury, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/polni-kaple-bruder-klaus>

[25] The Observatory by Robert Morris. SOCKS [online]. IT: Fosco Lucarelli, 2014 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <http://socks-studio.com/2014/10/29/the-observatory-by-robert-morris-1971/>

[26] BOŽÍ VYHLÍDKA - BOŽÍ DAR. Oficiální stránky Boží Dar [online]. Boží Dar: Boží Dar, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <http://www.bozidar.cz/cs/zajimavosti/pamatky-a-historie/bozi-vyhliodka.html>

[27] VYHLÍDKA RŮŽENKA. České Švýcarsko [online]. Praha: České Švýcarsko obecně prospěšná společnost, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.ceskesvycarsko.cz/cs/co-tu-delat/cile/vyhliodka-ruzenka>

[28] Durch. Janošik [online]. Praha: Janosik, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.janosik.cz/pozorovatelna-durch/>

[29] Rozhledna větru a deště na Velké Deštné. Český rozhlas [online]. Praha: Český rozhlas, 2020 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://region.rozhlas.cz/na-velke-destne-v-orlickych-horach-stoji-nevsedni-rozhledna-symbolizuje-dest-8327502>

[30] Rozhledna Salaš [online]. Praha: Machin.cz, 2015 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.rozhlednasalas.cz/>

[31] Rozhledna Bára, Chrudim. Archiweb [online]. Praha: archiweb, 2021 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/rozhledna-bara-chrudim>

[31] Rozhledna Vokurka v Heřmanicích. Český rozhlas [online]. Praha: Český rozhlas, 2014 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://regiony.rozhlas.cz/rozhledna-vokurka-v-hermanicich-na-liberecku-nestoji-nakrivo-je-jen-opticky-klam-7427090>

[32] NÁRODNÍ PŘÍRODNÍ REZERVACE JIZERSKOHORSKÉ BUČINY. Hejnice oficiální stránky města [online]. Praha: Hejnice, 2020 [cit. 2021-01-15]. Dostupné z: <https://www.mestohejnice.cz/dr-cs/6666-narodni-prirodni-rezervace-jizerskohorske-buciny.html>

